

MÜTEŞÂBİH AYETLERDE EŞ ANLAMLI ZANNEDİLEN BAZI OLUMSUZLUK
EDATLARI VE KÂNE'NİN MUZÂRİSİNDEN NÛN'UN HAZFİ

EXAMPLES OF NEGATIVE PREPOSITIONS CONSIDERED AS
SYNONYMOUS IN MUTASHABIH VERSES AND NUN'S HADF FROM
NEGATIVE MUDARIA OF THE VERB "KÂNE"

Ramazan ŞAHAN

Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, ramsahan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7277-4795>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28 Nisan 2022 / 28 April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 07 Haziran 2022 / 07 June 2022

Yayın Tarihi / Published: 25 Haziran 2022 / 25 June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran 2022 / June 2022

Cilt: 6, Sayı: 1 Volume: 6, Issue: 1, Sayfa / Pages: 209-254

Cite as / Atıf: Şahan, Ramazan. "Müteşâbih Ayetlerde Eş Anamlı Zannedilen Bazı Olumsuzluk Edatları ve Kâne'nin Muzârisinden Nûn'un Hazfî [Examples of Negative Prepositions Considered as Synonymous in Mutashabih Verses and Nun's Hadf from Negative Mudaria of the Verb "Kâne"] Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal, 6/1 (Haziran/June 2022), 209-254.

İntihal: Bu makale, intihal tarama programlarıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with plagiarism screening programs and plagiarism has not been detected.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazar(lar) tarafından beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OPEN ACCESS

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

Öz

Kur'an-ı Kerim'in kendine has ifade tarzları vardır. Kur'an'da eş anlamlı gibi zannedilen ancak üslûp zenginliğinden kaynaklanan farklı ifadeler ve nüanslar bulunmaktadır. Benzer bir konu bir ayette farklı bir lafız veya cümle ile anlatılırken, siyaka göre aynı konu başka bir ayette daha farklı bir üslûpla anlatılmaktadır. Bu ifade tarzları Kur'an'da geçen olumsuz cümlelerde de görülmektedir.

Bütün dillerde olduğu gibi Arapça'da dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de de cümleyi olumsuz yapmak için kullanılan çeşitli edatlar bulunmaktadır. Cümleye olumsuzluk anlamı katan söz konusu edatların bazıları aynı anlam veya görevde kullanılmış olsalar da aralarında farklı anlam aralıkları bulunmaktadır. Bunlardan özellikle mazinin başına gelen "mâ" edatı ile muzarinin başına gelen "lem" edatının aynı anlamı verdiği zannedilebilir. Oysaki Kur'an-ı Kerim'de belli hikmetlerden ötürü aradaki anlam farkı gözetilerek cümleler yerine göre "mâ" ile yerine göre de "lem" ile olumsuz yapılmıştır.

Bir cümle olumsuz yapılacağı zaman mazi (kâne, ce'ale, ittehaze vb.) fiillerin başına "mâ"; muzari (yekûnu, yec'alu, yettehizu vb.) fiillerin başına "lem" edatı getirilir. Her iki olumsuzluk edatının amacı da geçmişe yönelik olumsuz bir anlam oluşturmak olsa bile anlamları tamamen aynı değildir. Ayrıca bir konu daha kapsamlı ve etkili bir tarzda olumsuz yapılmak isteniyorsa "lem" ile menfi yapılır, daha da pekiştirilmek istenirse "yekûnu" fiilinin sonundaki "nûn" harfi de hafzedilir, "lem yeku" olur.

Bu çalışmada benzer gibi görülen fakat harf ve kelimelerinde farklılık bulunan (lafzî müteşâbih) ayetlerde kullanılan bu ifade tarzlarındaki ince anlam farklarının manaya yansımaları incelenecek ve Kur'an-ı Kerim'deki ifade tarzlarının -kendine has bir üslûpla- farklılık arz ettiği izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Kur'an, Tefsîr, Müteşâbih, Olumsuzluk (Nefy), Edat (Harf)

Abstract:

The Qur'an has its own style of expression. In the Qur'an, there are different expressions and nuances that are thought to be synonymous, but stemming from the richness of style. While a similar subject is described in a different wording or sentence in a verse, the same subject is told in a different style in another verse, according to siyâq. These expressions are also seen in the negative sentences in the Qur'an.

As in all languages, there are various prepositions used to make the sentence negative in Arabic, and therefore in the Qur'an. Although some of the prepositions in question, which add a negative meaning to the sentence, are used with the same meaning or task, there are different meaning ranges between them. Among them, it can be thought that the preposition "mâ", which occurs especially in madhi, and the preposition "lam", which occurs in mudaria, give the same meaning. However, in the Qur'an, due to certain wisdoms, the sentences are made negative with "ma" depending on their place and with "lam" according to their place, considering the difference in meaning.

When a sentence is made in the negative, "mâ" at the beginning of past (kane, ja'ale, ittehadhe, etc.) verbs; The preposition "lam" is added to the beginning of mudaria (yekûnu, yaj'alu, yettehidhu, etc.) verbs. Even though the purpose of both negation prepositions is to create a negative meaning for the past, their meanings are not exactly the same. In addition, if a subject is wanted to be done negative in a more comprehensive and effective way, it is made negative with "lam".

In this study, the reflection of subtle semantic differences used in verses that seem similar but have differences in letters and words (literally mutashabih) will be examined and it will be tried to explain that the expression styles in the Qur'an -with a unique style- differ.

Keywords: The Qur'an, Tafseer, Muteshabih, Negativity (Nafy), Preposition (Letter)

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm birçok yönüyle mucize olduğu gibi edebî açıdan da sonsuz bir mucizedir. Bunun en önemli göstergelerinden biri şudur: Allah (c.c.), Kur'ân'ın nüzulünden itibaren insanlardan onun tamamının veya bir sûresinin benzerini getirmelerini, eğer bunu yapamıyorlarsa bu kutsal kitabın Allah (c.c.) tarafından indirilmiş olduğuna iman etmelerini istemiştir.¹ Hatta bir ayette² bütün insanların ve cinlerin bir araya gelip yardımlaşsalar bile Kur'ân'ın bir benzerini meydana getiremeyeceklerini ilan etmesine rağmen bugüne kadar bunun aksini ispat eden olmamıştır.³

Allah (c.c.) ebedî mucizesi Kur'ân'ı Arapça olarak indirmiş⁴ ve ilk etapta Arap muhataplarına seslenmiştir. Edebiyat, belagat ve fesahatin zirvesinde olan Araplar, Kur'ân'ın bu meydan okumasına cevap veremediklerine göre onun edebî bir dil mucizesi olduğu ortaya konulmuştur. Kur'ân'ı çeşitli açılardan ele alıp farklı mucizevi yönlerini sıralayanlar olmuşsa da onun asıl mucize oluşu Arap edebiyatı alanında olduğu söylenebilir.⁵ Dolayısıyla böyle bir kitabın tamamı olduğu gibi her bir sûresi veya ayeti de tek tek ele alınıp incelenebilir. Bu araştırmada aynı konuyu ele alan, aynı olaydan bahseden ve benzer gibi görünen fakat özünde farklı olan ifadelerin, özellikle de farklı olumsuzluk edatlarının kullanıldığı ayetler ele alınacak, benzer ve farklı yönleri tefsir ve belagat çerçevesinde incelenecektir.

1. Kur'ân-ı Kerîm'in Belâğat Yönüyle İncelenmesi

Sözün, fasîh olmakla birlikte hâlin gereğine uygun olmasına belagat denilmektedir.⁶ Yani söylenen söz hem akıcı, açık ve net hem de söylendiği ortama

1 Bakara 2/23-24; Yûnus 10/38; Hûd 11/13-14; Kasas 28/49; Tûr 52/33-34.

2 İsrâ 17/88.

3 Kur'ân'ın bu meydan okumaları (tehadidi) ve karşılıklı düello (muaraza) konusunda geniş bilgi için bk. Mustafa Sâdık er-Râfî, *İ'câzu'l-Kur'an ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2005), 115-130; M. Abdülazîm ez-Zurkânî, *Kur'ân İlimleri Menâbilü'l-İrfân Tercümesi*, trc. Halil Aldemir- Ramazan Şahan, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 2: 484-493.

4 Yûsuf 12/2; İbrâhim 14/4; Şuara 26/192-195; Fussilet 41/3; Şura 42/7; Zuhuruf 43/3; Duhan 44/58.

5 Avde Halil Ebû Avde, *Şevâhid fi'l-İ'câzi'l-Kur'ânî*, (Ammân: Dâru Ammâr, 1419/1998), 38, 41, 44; Salah Abdülfettah el-Halidî, *el-Beyân fi'l-İ'câzi'l-Kur'ân*, (Ammân: Dâru Ammâr, 1429/2008), 136-137.

6 Hulûsi Kılıç, "Belâğat", DİA, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 1992), 5: 380.

ve muhatabın durumuna uygun söylenmiş olursa belâgat kurallarına uygun edebî bir ifade olur.⁷ Kur'ân-ı Kerîm Allah (c.c.) tarafından indirilmiş⁸ mucize bir kitap olduğuna göre onda belâgat kurallarına ve hikmete aykırı bir ifadenin bulunması düşünülemez. Onun her bir ayeti, ifadesi ve kelimesi yerli yerindedir.⁹

1.1. Belâgat İlminin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü

Kur'an'ın tamamını baştan sona ele alıp inceleyen tefsirler olduğu gibi herhangi bir sûreyi, konuyu veya bir kavramı inceleyen eserler de mevcuttur.¹⁰ Hatta bazıları Kur'an'ın kimi ayetlerini tek tek ele alıp incelemişlerdir.¹¹ Ancak bir ayeti anlayıp yorumlamaya çalışırken onun diğer ayetlerle de bağlantısını araştırıp genel bir sonuca varmak gerekir. Bir ayetin daha iyi anlaşılabilmesi için içindeki lafızların iyi tetkik edilmesi, önünde ve devamındaki ayetlerle (siyak ve sibakıyla) alakasının dikkate alınması, içinde yer aldığı sûredeki konunun tespit edilmesi ve nihayet Kur'an'ın genel bütünlüğü içinde, aynı konudaki benzer ayetlerle mukayese edilmesi oldukça önemlidir.¹²

Kur'an-ı Kerîm Arapça edebî bir mucize olduğu için hem dilbilgisi yönünden hem de belâgat açısından incelenmesi önem arz etmektedir. Bu alanın önde gelen alimlerinden biri olan Sekkâkî (ö. 626/1229) de ayetlerin belâgat yönüyle incelenmesinin önemine dikkat çekmiş, belirlediği kuralları ayetler üzerinde¹³ tek tek uygulamıştır.¹⁴ Belâgat açısından ayetler incelenirken ilgili

7 Tacettin Uzun vd., *Anlatımlı Belâgat*, (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2008), 1-2.

8 Mümin/Gâfir 40/1-2; Zümer 39/1; Casiye 45/2; Ahkaf 46/2; Şûrâ 42/3; Neml 27/6; Furkan 25/6; Hûd 11/1; Fussilet 41/3, 42, 44.

9 Muhtar Şakir Kemal, *Kur'an'ı Düşünmenin Gerekliliği ve Yöntemi*, çev. Ramazan Şahan, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 44.

10 Konulu Tefsîr (et-Tefsîru'l-Mevdûi) alanında yazılan eserler genelde bu tür konuları işler ve yazılan eserlere örnekler verirler. Bilgi için bk. Salâh Abdülfettah el-Halidî, *et-Tefsîrül-Mevzui Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbik*, (Amman: Dâru'n-Nefâis, 2001/1422).

11 Muhammed b. Abdullah Dırâz, *en-Nebeül-'Azîm Nazarâtün Cedîdetün fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, thk. Ahmed Mustafa Fadliyye, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1426/2005), 153.

12 Dırâz, *en-Nebeül-'Azîm*, 142.

13 Sekkâkî belirlemiş olduğu dört ana maddeyi ve ayrıntılarını Hûd 11/44. ayet üzerinde uygulamıştır.

14 Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naîm Zarzûr, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 1: 415-423; Muhammed Cemaluddin el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Tevîl*, thk. Bâsil Uyûnu's-Sûd, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İmiyye, 1418/1997), 6:98-100; Sâid Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 1424/2003), 5: 2561.

ayette geçen kelimelerin bulunduğu bağlamdaki anlamı, kelimelerin eş anlamlısı değil de söz konusu kelimenin niçin seçildiği ve ilgili kelimenin kullanım tarzı araştırılır. Bu nedenle başlangıçtan günümüze Kur'ân-ı Kerîm'i belâgat yönünden inceleyen ve onun edebî yönüne değinen pek çok eser yazılmıştır.¹⁵

1.2. Âyetlerde Müteşâbihlik

Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin müteşâbih oluşu iki yönden ele alınmaktadır:

1.2.1. Ayetlerin Muhkem ve Müteşâbih Oluşu

Ayetlerde Kur'an'ın bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşâbih olduğu bildirildiği¹⁶ gibi Kur'an'ın tamamının muhkem¹⁷ veya tamamının müteşâbih¹⁸ olduğu da belirtilmiştir.

“Muhkem; manası açık ve net demektir.¹⁹ Muhkem istenen hakikati başkasından ayırır ve o şey başkasına benzemez. Muhkem; tek bir manadan başka bir şeye ihtimali olmayan, kendi başına anlaşılabilen ve herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymayan şeydir.²⁰ Allah (c.c.) katından indirilen Kur'an sapaşğlam (muhkem) bir kitap olup şeytanın ona herhangi bir dahli olma-

15 Bu alanda ilk dönemde yazılan eserlerden şunlar zikredilebilir: Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), *Me'âni'l-Kur'an*; Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), *Mecâzü'l-Kur'an, İ'râbü'l-Kur'an ve Me'âni'l-Kur'an*; İbn Kuteybe (ö. 276/889), *T'evîlü müşkili'l-Kur'an*; Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923), *İ'râbü'l-Kur'an'ı ile Me'âni'l-Kur'an*; İbn Fâris (ö. 395/1004), *es-Sâhib*; Şerif er-Râdî (ö. 406/1015), *Telhîsü'l-beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'an ve Mecâzâtü'l-âsârî'nebeviyye*. Farklı eserler için bk. Hulûsi Kılıç, “Belâgat”, DİA, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1992), 5: 380-383.f

16 Âl-i İmrân 3/7.

17 Hûd 11/1; Yunus 10/1; Lokman 31/1-2. Aynı manayı ifade eden bu ayetlerdeki nüanslar için bk. Ebû Cafer Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi el-Ğirnatî, *Milâkü't-T'evîli'l-Kâti' bi-zevî'l-İlhâdi ve't-Tâtil fî Tevcihi'l-Müteşâbihî'l-Lafzi min Âyi't-Tenzil*, thk. Mahmûd Kamil Ahmed, (Beirut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1985/1405), 1: 237; Fahrüddin er-Râzî Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981), 7: 180.

18 Zümer 39/23.

19 Muhkem kavramıyla alakalı geniş bilgi için bk. Zürkânî, *Menâhil*, 2: 387-397.

20 İbn Kâsım, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî el-Kahtânî el-Hanbelî en-Neccî, *Hâşiyetü Mukaddimetî't-Tefsîr*, (neşr y.y., 1410/1990), 58-59; İbrahim Muhammed el-Cürmî, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'an*, (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1422/2001), 239-240.

miş, ona dair insanın (zihnine ve gönlüne) herhangi bir şey atamamıştır. Allah (c.c.) onu sapasağlam indirmiş, onun başkasıyla, başkalarının da ona karışmasını engellemiştir.²¹ Kur'an'da muhkem, müteşâbihin karşılığı olarak geldiği gibi²² nesh edilen şeyin karşılığı olarak da geldiği görülmektedir.²³ Bir ayete²⁴ göre de Kur'an'ın tamamı muhkemdir. Kur'an'ın geçerliliği kıyamete kadar ebedî olup bu açıdan da sapasağlam (muhkem) bir kitaptır. Kur'an daha önce konulan şer'î hükümleri kaldıran ama kendi hükümleri sabit bir kitaptır. Yine Kur'an'ın yorum ve manası sağlam (muhkem) olup ondaki hakikatler selim akla ve kesin ilmi gerçeklere uygun net bir şekilde ortaya çıkar.²⁵

Müteşâbih pek çok insana kapalı gelen, farklı manalara ihtimali olan ve açıklamaya ihtiyaç duyulan şeydir. Onun tamamının müteşâbih olması; sağlamlık, güzellik, lafız ve mana yönünden mucizevî olması gibi çeşitli açılardan ayetlerin birbirine benzer olması demektir. Öyle ki bu güzellik, sağlamlık ve i'câz konusunda onun kelimeleri ve ayetleri arasında bir farklılık ve üstünlük bulunmaz.²⁶ O sanki başlangıcı ve sonu bilinmeyen, sürekli dönen bir daire gibidir.²⁷

1.2.2. Ayetlerde Lafzî Müteşâbihlik

Kur'an'da birbirine benzer konuların farklı lafızlarla anlatılması da âlimlerin dikkatini çekmiş, "Lafzî Müteşâbih"²⁸ denilen bu konu hakkında

21 Hac 22/52.

22 Âl-i İmrân 3/7.

23 Hac 22/52.

24 Hüd 11/1.

25 İbn Kâsım, *Hâşiyetü Mukaddimeti'l-Tefsîr*, 58-59; el-Cürmî, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'an*, 239-240.

26 Râzî, *Mefatihul-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, 7: 180.

27 Zurkânî, *Menâbil*, 2: 389.

28 Kur'an ilimlerinde "Müteşâbih" kavramı çeşitli anlamlarda kullanılır: a) Muhkemin zıddı olan müteşâbih, b) Kur'an hafızlarının okurken birbirine karıştırdıkları benzer ifadeler, c) Ayet sonlarının veya benzer konuların farklı kelime ve ifadelerle anlatılması. Bk. Müsâid b. Süleyman b. Nasır et-Tayyâr, *Envâu'r-Tasnîf el-Müteallikatu bi Tefsîri'l-Kur'an-ı Kerim*, (Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1434/2013), 80; Heyet, *el-Mevsûatu'l-Kur'âniyyetu'l-Mutahassisa*, (Mısır: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1423/2002), 245-246.

çeşitli eserler yazılmış,²⁹ konu farklı açılardan ele alınmış, benzer konulardaki bu ifade farklılığının sebepleri izah edilmiştir.³⁰

İfadenin gerektirdiği tarzda ayetler arasında bazı farklılıkların olmasına rağmen lafız ve manalardaki benzeşmelere lafzî müteşâbih denir.³¹ Ayetlerdeki bu benzerlik ve farklılık; bazen bir kelimedede ilave yapılmasıyla, bazen bir kelimenin öne veya sona alınmasıyla, bazen bir ismin nekre veya marife kılınmasıyla, bazen kelimenin tekil-ikil veya çoğul kullanımıyla, bazen bir kelimenin yerine farklı bir kelime veya farklı bir kalıp kullanılması vb. yollarla meydana gelmektedir.³²

Kur'an ayetleri birbirine benzer (müteşâbih)³³ ve onun bazı konuları farklı açılardan tekrar edilir mahiyette (mesânî) indirilmiştir.³⁴ Bu farklılık, çe-

29 Aralarında bazı nüanslar olan ancak birbirine benzeyen Kur'an ayetlerine dikkat çekip bunları inceleyen eserlerden bazıları şunlardır: Hatîb el-İşkâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-İsbehânî (ö. 420/1030), *Dürratu't-Tenzil ve Ğurratu't-Tevîl*, thk.: Muhammed Mustafa Aydın, Câmîatu Ummi'l-Kurâ, Mekke, 1422/2001; Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Burhaneddin Tacülkurra Mahmûd b. Hamza Kirmânî (505/1110), *Esrâru't-Tekrâr fi'l-Kur'an/lel-Burbân fi Müteşâbihî'l-Kur'an limâ fibi mine'l-Hücceti ve'l-Beyân*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986; el-Ğırrnâtî, Ebû Cafer Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî (ö. 708/1308), thk. Mahmûd Kamil Ahmed, *Milâkü't-Tevîli'l-Kâti' bi-zevi'l-İlhâdi ve't-Ta'îl fi Tevcihi'l-Müteşâbihî'l-Lafzi min Âyi't-Tenzil*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1985/1405.

30 Bedreddîn ez-Zerkeşi, *el-Burbân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim, (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957), 1: 112; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüdin es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim, (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1394/1974), 3: 339; Muhammed Fâdil Sâlih es-Sâmerrâi, *Dirâsetü'l-Müteşâbihî'l-Lafziyyi min Âyi't-Tenzil fi Kitaâbi Melâki't-Tevîl*, (Ammân: Dâru Ammâr, 2011), 22-26.

31 Lafzî müteşâbihin farklı tanımları için bk. Fatih Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Ayetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2020), 27-29.

32 ez-Zerkeşi, *el-Burbân*, 1: 112-132; İbrahim Muhammed el-Cürmî, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'an*, 241-242; Akbaş, *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Ayetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, 42-49.

33 Kur'an-ı Kerim'de lafzî müteşâbihin oluşu da onun icâz yönlerinden biridir. Bilgi için bk. Hatîb el-İşkâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-İsbehânî, *Dürratu't-Tenzil ve Ğurratu't-Tevîl*, thk.: Muhammed Mustafa Aydın, (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1422/2001), 1:56.

34 Zümer 39/23; Hicr 15/87. Bu ayetlerdeki "müteşâbih" ve "mesânî" kavramları üzerinde farklı yorum ve değerlendirmeler olsa da bir kısım ayetlerin lafzen ve manen birbirine benzediği inkâr edilemez bir hakikattir. bk. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1993), 1: 313-314; Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredâtü fi Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan ed-Davudî, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem/Beyrut: ed-Dâruş-Şâmiyye, 1412/1992), 179, 443-445; Ebû İshâk İbrâhim b. es-Seriyyi ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduhu Şelebî, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988), 3: 185-186; İbrahim Muhammed el-Cürmî, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'an*, 243-244.

şitli konu ve cümlelerde görüldüğü gibi kullanılan edatlarda ve fiil kalıplarında da hissedilmektedir. Aynı veya farklı sûrelerde benzer konuların zikredildiği ayetlerde farklı olumsuzluk edatları kullanılmıştır. Mesela bir ayette Hz. Zeke-riyyâ'nın duasında “*وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا* / *Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbâht olmadım.*”³⁵ ifadesi kullanılırken, onu ikna için verilen cevapta “*وَلَمْ تَكُ شَيْئًا* / *sen hiçbir şey değildin*”³⁶ ifadesi kullanılmıştır. Bir önceki ayette de Hz. Zekeriyâ hanımından bahisle “*وَكَانَ امْرَأَتِي غَاقِرًا* / *karım da kısır idi*”³⁷ demiştir. Bunun devamında aslında “*مَا كُنْتُ* / *sen değildin/olmadın*” tarzında bir ifade beklenirken öyle denilmeyip “*وَلَمْ تَكُ شَيْئًا* / *sen hiçbir şey değildin*” denilmiş, olumsuz muzari formu kullanılmış ve fiilin sonundaki “nûn” (ن) harfi düşürülmüştür. Yine devam eden ayetlerde Hz. Yahya'dan bahisle “*وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا* / *o, asla isyankâr bir zorba değildi.*”³⁸ denilmiştir. Aynı sûrede Hz. Meryem kendisinin iffetsiz biri olmadığını ifade etmek için “*أَنِّي يَكُونُ لِي غَلَامٌ وَلَمْ* / *Bana hiç bir insan (tek bir erkek) eli bile değmediği, asla iffetsiz (azgın-utanmaz) biri olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir ki?*”³⁹ derken Hz. Meryem'in kucağında bir bebekle (Hz. İsa) huzurlarına gelmesini kabul edemeyen kavmi onun ana-babasının iffetsiz olmadığına dikkat çekerek “*مَا كَانَ أَبُوكَ أَمْرًا سَوْءًا وَمَا كَانَتْ أُمَّكَ بَغِيًّا* / *... Senin baban kötü bir kişi değildi; annen de iffetsiz (azgın-utanmaz) değildi.*”⁴⁰ demişlerdir. Bu ayetlerde bilinen kelimeler kullanılmasına rağmen Hz. Meryem'in anne-babasından bahsedilirken “*كَانَ*” fiilinin olumsuz mazi formu “*مَا كَانَ*” kullanılmış, kendisinden bahsedilirken “*مَا كُنْتُ*” demek yerine “*لَمْ أَكُ*” denilmiş, aynı zamanda fiilin sonundaki “nûn” (ن) harfi de hafzedilmiştir. Mezkûr ayetlerde görüldüğü gibi benzer ifadelerde farklı nefiy edatları ve farklı fiil kalıpları zikredilmiştir.

Olumsuzluk edatlarının kullanılmasına dair örnek ayetler sadece bunlardan ibaret olmayıp daha başka fiillerin farklı tarzlarda olumsuz yapıldığı ayetler de söz konusudur. Bu araştırmada öncelikle bu olumsuzlukların farkına dikkat çekilecek, daha sonra da “*كَانَ*” fiilinin olumsuz muzari formun-

35 Meryem 19/4.

36 Meryem 19/9.

37 Meryem 19/8.

38 Meryem 19/14.

39 Meryem 19/20.

40 Meryem 19/28.

dan “nûn” harfinin hazfedilmesi incelenecektir. Çünkü gramer bakımından aynı şartları taşımasına rağmen başına cezm edatının geldiği her muzari fiilin sonundan “nûn” harfi hazfedilmemektedir. Benzer iki ayetten birinde “كَانَ” fiilinin olumsuz muzari formunda “لَمْ أَكُنْ” veya “لَا تَكُنْ” denilirken diğerinde “لَمْ أَكُ” yahut “لَا تَكُ” şekli kullanılmaktadır.

2. Olumsuz Cümleler ve Olumsuzluk (Nefy/Nehy) Edatları

Bir söz ya olumludur ya olumsuzdur.⁴¹ Cümleyi olumsuz yapan kişi söylediği şeyde doğru sözlü (sadık) ise onun sözüne “nefy”, eğer olumsuz yaptığı şeyin yalan olduğunu bile bile olumsuzlaştırmışsa ona da “cahd/inkâr” denir. Buna göre nefyin, cahd kavramından daha genel olduğu söylenebilir.⁴² Mesela “مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ / Muhammed sizin adamlarınızdan hiç bir kimse- nin babası değildir.”⁴³ cümlesi nefyin örneğidir. Bu cümle olumsuzdur ama doğrudur. Firavun ve kavminin, Hz. Musa'nın mucizelerini olumsuz saymaları bir ayette⁴⁴ “cahd” kavramıyla ifade edilmiştir. Çünkü onlar ayetlerin Allah (c.c.) katından olduğunu bildikleri halde inkâr etmişlerdir.⁴⁵ Bazı alimler bu iki şiga (nefy ve cahd) arasında fark görmeseler de işin aslı anlatıldığı gibidir.⁴⁶

2.1. Genel Olarak Nefy (Olumsuzluk) Edatları

İsim cümlesinin başına gelen “ليس” vb. olumsuzluk edatları⁴⁷ olduğu gibi fiil cümlesinin başına gelen bazı olumsuzluk edatları da vardır. Bu olum-

41 Zerkeşi, *el-Burbân*, 2:375.

42 Zerkeşi, *el-Burbân*, 2:375-376; Süyûtî, *el-İtkan*, 3:261.

43 Ahzab 33/40.

44 Neml 27/14.

45 Ehl-i kitabın kendilerine gelen peygamberleri inkâr etmeleri (Maide 5/19) ve ayetlerde bunların yalancı olduklarının belirtilmesi (En'am 6/24), münafıkların küfür kelimesini söyledikleri halde Allah adına yemin edip “söylemedik” (Tevbe 9/74) demeleri de cahd/inkâr konusuna örnek verilmiştir.

46 İbnü's-Şeceri, *el-Emâlî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1413/1992), 49-50 (nâşirin mukaddimesi, 28. md.), 1: 391-392; Zerkeşi, *el-Burbân*, 2:376.

47 Leyse'ye benzeyen yani onun gibi amel edip, isim cümlelerine olumsuzluk katan “لَا، لَا تَ، لَيْسَ” gibi dört edat daha bulunmaktadır. Bilgi için bk. Amr b. Osman b. Kanber el-Harisî, Sibeveyhî, *el-Kitab*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1408/1988), 1:57-66, 2:347-350; Fâdîl Sâlih es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nabv*, (Amman: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 1:250-260, 4: 206-210; Mehmet Talu, *Nahiv İlmî*, (İstanbul: yy., 1992), 78-81, 280.

suzluk edatlarından bazıları muzari fiilin sonunu nasb ettiği⁴⁸ gibi bazıları da cezmeder.⁴⁹ Bazıları ise i'raba etki etmeyip sadece manaya etki eder. Ayrıca mazi fiilin başına gelip manayı olumsuz yapan edatlar olsa da mazî fiil zaten mebnî olduğu için onda herhangi bir i'rab söz konusu olamaz. Burada kısaca nefy edatları verilip ayetlerden örneklerle araştırmanın asıl hedefi olan “ما” ve “لَمْ” edatının farkına değinilecektir.

Olumsuzluk (nefy) edatlarından “كَيْسَ” isim cümlesini olumsuz yapan bir edattır. Bu edat, كَانَ vb. nâkıs fiiller gibi yalın haldeki haberini mansûb yapar. Mutlak anlamda kullanılırsa hâli ifade eder, ancak karinelerle geçmiş, gelecek ve süreklilik anlamı da ifade edebilir.⁵⁰ Bazen de⁵¹ zamana bağlı kalmaksızın genel bir gerçeği ifade eder.⁵²

Arap dilinde fiilleri olumsuz yapan edatların aslı “lâ” (لا) ve “mâ” (ما) edatlarıdır. Olumsuzluk hem mazi fiillerde hem de muzari fiillerde söz konusudur. Ancak muzari fiilin olumsuz kalıpları mazi fiildekinden daha çoktur.⁵³ “لَا” edatı “مَا” edatından daha hafif olduğu için süreklilik yönüyle maziden daha fazla zamanı kapsayan muzari fiil için daha hafif olan “لَا” edatı tercih edilmiştir. Mazideki olumsuzluk ya devam eden ve süreklilik arz eden bir olumsuzluk olur ya da içinde çeşitli hükümleri barındıran bir olumsuzluk olur. Muzaride de durum budur. Böylece nefy (olumsuzluk) dört kısma ayrıl-

48 Nasb edatlarından sadece “لَمْ” edatı olumsuzluk yapar. Muzarinin başına gelip sonunu mansub yapar ve manayı da olumsuz geleceğe çevirir. Bakara 2/24, 80, 95, 111; Âl-i İmran 3/92; Nisa 4/141; Hac 22/73; Kiyame 75/3. vb. ayetler incelenebilir. Sibeveyh, *el-Kıtab*, 3:5; Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, 87.

49 Muzarinin başına gelip sonunu cezmeden edatlardan “لَمْ, لَمْ, لَمْ” edatları olumsuzluk anlamı katar. Bunlardan “lem ve lemmâ” muzarinin manasını olumsuz maziye çevirirken, “lâ” edatı ise fiile nehy (olumsuz emir, yasak) anlamı katar. Sibeveyh, *el-Kıtab*, 3:8; Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, 88-90.

50 Abdullah b. Abdurrahman el-'Ukayli, İbn Akil, *Şerhu İbni Akil alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Kâhire: Dâru't-Turâs, 1400/1980), 1:263; Sâmerrâi, *Meâni'n-Nabv*, 4: 190.

51 Âl-i İmran 3/36; Şûrâ 42/11. ayetlerde olduğu gibi.

52 Sâmerrâi, *Meâni'n-Nabv*, 4: 191.

53 Mazi fiilin başına genelde “mâ” (neadiren “lâ”) edatı geldiği halde muzari fiilin başına nefy ve nehy edatları denen pek çok edat gelmektedir. Bilgi için bk. Mehmet Talu, *Sarf İlmi*, (İstanbul: yy., 1992), 51-52, 58-59, 63-64.

miş olup bunun için de “لَنْ”, “لَمْ”, “مَا” ve “لَا” şeklinde dört kelime seçilmiştir. “إِنَّ” ve “لَمَّا” ise sonradan bu gruba dahil edilmişlerdir.⁵⁴

“Mâ” ve “lâ” edatları genel olarak hem mazi fiilde hem de muzari fiilde kullanılırsalar da aslen “mâ” mazi fiilde, “lâ” ise muzari fiilde kullanılır. “Lem” ve “len” edatları da yine muzari fiilin başında ancak biri maziye yönelik diğeri istikbale yönelik olumsuzluk için kullanılır.⁵⁵

Muzari		Mazi	
Yazmıyor, Yazmaz	لَا يَكْتُبُ	Yazmamıştır	مَا كَتَبَ
Asla yazmayacak	لَنْ يَكْتُبَ	Yazmadı	لَمْ يَكْتُبْ

Pek çok görevde kullanılan “lâ” edatı olumsuzluk yapmak için hem isimlerin hem de fiillerin başına gelir. İsimlerin başına gelen “lâ” edatı ya “leyse” gibi amel eder, haberini mansub yapar⁵⁶ ya da cinsini nefyeder, inne vb. edatlardan biri olarak ismini mansûb yapar.⁵⁷ Bu iki şekilde isimlerin başına gelen “lâ” edatı fiillerin başına da gelir. Nefy-i istikbal (geniş ve gelecek zamanın olumsuzu) için kullanılan “lâ” edatı fiilin sonunu cezmetmez.⁵⁸ Ancak “lâ” edatı bazen fiilin sonunu cezmedip olumsuz emir yani yasaklama (nehy) bildirir,⁵⁹ bazen de farklı amaçlar için mazî fiilin başına da gelebilir.⁶⁰ Burada toparlayıcı özet bir bilgi olması açısından fiilin nasıl olumsuz yapıldığına dair Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) şu sözünü nakletmek yerinde olacaktır: “فَعَلٌ/yaptı” fiilinin olumsuzu “لَمْ يَفْعَلْ/yapmadı”, “فَعَلٌ/yapmıştır” fiilinin olumsuzu “لَمَّا يَفْعَلْ/hala yapmadı”, “لَقَدْ فَعَلٌ/andolsun ki yapmıştır” fiilinin olumsuzu “مَا فَعَلْ/kesinlikle yapmadı” şeklindedir. Fiili yaptığı anda “هُوَ يَفْعَلُ / O yapıyor” sözü “مَا يَفْعَلُ / O yapmıyor” şeklinde “مَا” ile, henüz fiil meydana

54 Zemaşşeri, *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*, thk. Ali b. Mülham, (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993), 405; Zerkeşi, *el-Burbân*, 2:378.

55 Zerkeşi, *el-Burbân*, 2:379.

56 Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, 80, 280.

57 Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, 74, 280.

58 Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, 280; *Sarf İlmi*, 58.

59 Hucurat 49/11; Arâf 7/27; Neml 27/18. Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, 90, 280; *Sarf İlmi*, 63-64.

60 Râğıb, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, 753-754.

gelmediği halde “هُوَ يَفْعَلُ / O yapar” sözü “لَا يَفْعَلُ / O yapmaz” şeklinde “لَا” ile olumsuz yapılıdır. “سَوْفَ يَفْعَلُ / O yapacak” sözü ise “لَنْ يَفْعَلَ / O yapmayacak” şeklinde olumsuz yapılıdır.⁶¹ “Nehy” denilen olumsuz emir “لَا تَفْعَلُ / yapma”; “لَا تَفْعَلُ / yapma” şeklinde “لَا” ile yapılıdır. Yine dualar da “لَا (لَا) ile olumsuz yapılıdır. “لَا رَعَاكَ اللهُ / Allah seni gözetmesin!”⁶² Bazen mazi fiil de “لَا” ile olumsuz yapılmıştır. “أَفَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى / O ne (dini hükümleri) tasdik edip sadaka vermiş ne de namaz kılmıştır.”⁶³

Çeşitli görevlerde kullanılan “مَا” edatı⁶⁴ cümleye olumsuzluk anlamı da verir. İsim cümlesinin başında -birtakım şartlarla birlikte-⁶⁵ tıpkı leyse gibi amel eder ve manayı olumsuzlaştırır. “أما هذا بشرًا / Bu bir insan değildir”⁶⁶ ayetinde bunun örneği vardır. “Mâ” hem isim cümlesini hem de fiil cümlesini olumsuz yapmak için kullanılır. İsim cümlesinin başına geldiği zaman -tıpkı leyse gibi- mutlak olarak hale delalet eder. Ancak belirli kayıt ve şartlarla hal, geçmiş ve gelecek zaman için olumsuzluk ifade edebilir. “Mâ” kaseme cevap olabildiği için leyseden daha pekiştirmelidir. Yine kullanım alanı da “leyse”-den daha genel ve kapsamlıdır. Zira “leyse” sadece isim cümlelerinin başına gelirken “mâ” hem isim hem de fiil cümlelerinin başına gelebilmektedir.⁶⁷ “فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ / Sizden hiçbir kimse onu kurtaracak değildir”⁶⁸ ve yine “مَا لَهُمْ مِنْ مَّحِيصٍ / Onlar için hiçbir kurtarıcı yoktur.”⁶⁹ ayetlerinde olduğu gibi

61 Sibeveyhi, *el-Kitab*, 3: 117.

62 Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 406.

63 Kıyame 75/31. Burada tekrar gerekir ve bir anlamda dua içerir. Genel olarak لَا mazide kullanılmaz. Sâmerri, *Meâni'n-Nahv*, 4:206.

64 Rağıb, Mâ'nın 10 farklı görevde kullanıldığını; bunların beşinin isim, beşinin harf (edat) olduğunu belirtmiştir. Mâ hakkında geniş bilgi için bkz. Rağıb, *el-Müfredât*, 785-786; Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Dağıtım, Konya 19899, 387-392 (440. md.).

65 *Mahmud b. Abdurrahim Sâfi, el-Cedvel fi İrâbi'l-Kur'ân-ı Kerim, (Dımaşk: Dâr'ur-Raşid, 1418/1997), 13:47-48. İlgili eserde mâ'nın leyse gibi amel etmesi için dört şart zikredilmiştir.*

66 Yusuf 12/31.

67 Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1:460; Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 2:199; Sâmerri, *Meâni'n-Nahv*, 1: 252-257, 4: 191.

68 Hâkka 69/47.

69 Fussilet 41/48. Ayrıca bk. İbrahim 14/21; Şûrâ 42/35. Bu ayetlerdeki “min mehis” altında “mâ”nın ismidir, ancak başındaki min'den dolayı mecrur olmuştur.

bu “mâ” edatının ismine veya haberine manayı pekiştirmek için genelde “min” edatı getirilir. Yine “mâ” edatı fiilin (mâzi ve muzarinin) başına gelip olumsuz yapabilir. Muzarinin başına gelen “mâ” “مَا يَفْعُدُ/ oturmuyor” örneğindeki gibi nefy-i hâlde yani şimdiki zamanın olumsuzunda kullanılır. Mâzinin başına gelince de “مَا قَعَدَ/ oturmadı” örneğindeki gibi hâle yakın olumsuzluk ifade eder.⁷⁰

Olumsuzluk edatlarından “lem” (لم) muzarinin başına gelir ve “لم أذهب أمس / Dün gitmedim” örneğinde olduğu gibi manayı olumsuz maziye çevirir. “فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ” / Onları siz öldürmediniz fakat Allah onları öldürdü⁷¹ ayetinde olduğu gibi “فَعَلَ /yaptı” kalıbının olumsuzu “لَمْ يَفْعَلْ /yapmadı” şeklinde,⁷² “لَمْ يَحْفَظْ /ezberledi” fiilinin olumsuzu da “لَمْ يَحْفَظْ /ezberlemedi” şeklindedir.⁷³

“Lem” ile yapılan olumsuzluk bazen mazinin bir anında olmuş bitmiş olabilir. Örneğin; “لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا” / O (insan); anılmayan ve tanınmayan bir şey idi⁷⁴ Burada insanın mutlak tarzda hiçbir şey olmadığı sonradan yaratıldığı anlatılmaktadır. “لَمْ يَقُمْ خَالِدٌ أَمْسَ” /Halid dün ayağa kalkmadı” derken de daha sonra kalkmış olabilir. Buradaki olumsuzluk düne, geçmişe has bir durumdur. Bazen hâle bitişik olumsuzluk olabilir. Örneğin; Hz. Zekeriyâ “وَلَمْ أَكُنْ” /Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbaht olmadım.⁷⁵ derken şu ana kadar demek istemiştir. Bazen de “لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا” / O doğurmamış ve doğmamıştır. Ve hiçbir şey O'na denk olmamıştır.⁷⁶ örneğinde olduğu gibi olumsuzluk süreklilik (ezelden ebede) arz eder.⁷⁷

70 Bilgi için bk. Sibeveyhi, Ebû Bîşr, Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitab*, thk. Muhammed Kâzım el-Bekkâi, (Beyrut: Mektebetü Zeyni'l-Hukûkiyye ve'l-Edebiyye 1435/2015), 1:120, 217; Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 405; Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, 78-80; 280; *Sarf İlmi*, 51, 58.

71 Enfâl 8/17.

72 Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1:460.

73 Sâmerrâi, *Meâni'n-Nahv*, 4: 8.

74 İnsan 76/1.

75 Meryem 19/4. Yine Tevbe 9/4. ayetteki olumsuzluk da bunun gibidir.

76 İhlas 112/3-4. Muhammed 47/15. ayetteki olumsuzluk da böyledir.

77 Sâmerrâi, *Meâni'n-Nahv*, 4: 189-190.

“Lem” edatı “mâ” ve “lâ” edatlarının birleşimidir. Çünkü “lem” edatı lafzen muzariyi olumsuz yapar, manayı olumsuz maziye çevirir. Bunun içindeki “lâm” harfi muzari için kullanılan “lâ” edatından, “mîm” harfi de mazi için kullanılan “mâ” edatından alınmıştır. “Lem” edatında hem mazi hem de muzariyi ilgilendiren bir durum olduğunu göstermek için bu iki edat bir araya getirilmiştir. Olumsuzluk edatlarının aslı “lâ” olduğu için “lâm” harfi, “mim” harfinden önce getirilmiştir (لم denilmiş, مل denilmemiştir.) Bundan ötürü konuşma esnasında tekrar gerekirse “lâ” ile olumsuz yapılır ve “لَمْ يَفْعَلْ زَيْدٌ وَلَا” / Ne Zeyd yaptı ne Amr, ne Zeyd’i döveceğim ne de Amr’ı” denilir.⁷⁸

“لَمَّا” edatı “lem” ile “mâ” edatlarının birleşiminden meydana gelmiştir.⁷⁹ Adeta mazideki olumsuzluk manasını pekiştirmek ve muzari anlamı da vermek için terkip üstüne terkip yapılmıştır. Bu yüzden “lemmâ” istimrar/süreklilik anlamı ifade eder. Böyle olunca manasında da bir artış, beklenti ve fiilin zamanında bir uzama meydana gelmiştir. Nitekim “نَدِمَ زَيْدٌ وَلَمْ يَنْفَعْهُ” / Zeyd pişman oldu ve pişmanlık (sonuçta) ona hiçbir fayda vermedi” denildiği zaman yani pişmanlık anında fayda vermedi demektir. Ancak “نَدِمَ زَيْدٌ وَلَمْ يَنْفَعْهُ النَّدَمُ” / Zeyd pişman oldu ve hâla/henüz (şu ana kadar) pişmanlık ona fayda vermedi” denildiği zaman yani pişmanlık anında fayda vermedi ve fayda vermemesi (konuşma anına kadar) devam etti demektir.⁸⁰

“Lem” (لَمْ) ve “lemmâ” (لَمَّا) edatlarının her ikisi de muzari fiilin sonunu cezmedip manayı olumsuz maziye çevirmekle birlikte aralarında bazı farklar vardır. “لَمْ يَفْعَلْ” / yapmadı” fiili “فَعَلَ” / Yaptı” fiilinin olumsuzu iken, “لَمَّا يَفْعَلْ” /hâla yapmadı” fiili “قَدْ فَعَلَ” /yapmıştı” fiilinin olumsuzudur. Örneğin “قَدْ حَضَرَ” /gelmiştir” fiilinin olumsuzu “لَمَّا يَحْضُرُ” /hala gelmemiştir.” şeklindedir. “Lemmâ” (لَمَّا) edatı da muzariyi olumsuz yapar ancak manayı sürekli olumsuz maziye (cahd-ı mustağrak) çevirir. “لَمَّا يَدْخُلُ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ” / İman

78 Zerkeşi, *el-Burhân*, 2:379. Olumsuzlukta “لَا” edatının tekrarına örnek ayetler için bk. Bakara 2/48,123,254; Âl-i İmrân 3/77; Nisa 4/137,168; Mâide 5/2,103; En’âm 6/148; Tevbe 9/29, 120; Yunus 10/16; Nahl 16/35; Meryem 19/42; Furkan 25/3; Ahzab 33/55; Rahman 55/56,74; Nuh 71/23; Cin 72/3; Kâfirûn 109/2-5.

79 Halil b. Ahmed, *Kitâbul-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâi, (Beyrut: Daru ve Meketebetü'l-Hilal, 1408/1988), 8/322.

80 Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 406; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2:379.

*hala kalplerinize girmemiştir*⁸¹ ayeti bunun örneğidir.⁸² “Lem” mazide olmuş, bitmiş veya süreklilik anlatan bir olumsuzluk olabilir. Ancak “lemmâ” konuşma anına kadar süreklilik arz eden bir olumsuzluk anlamı verir.⁸³ “Lemmâ” istiğrak anlamı ifade eder” demek şu ana kadar olay asla vuku bulmamış demektir. “Lem” ile ifade edilen konu geçmişin bir anında olmamış ise de daha sonra olay vuku bulmuş olabilir. Yine “lemmâ” hâle yakın bir olumsuzluktur, lem uzak geçmişte de yakın geçmişte de olabilir. “Lem” uzak geçmişte de yakın geçmişte de ifade edebilen “feale” kalıbının olumsuzu iken “lemma” ise yakın geçmişteki maziyi ifade eden “gad feale” kalıbının olumsuzudur. “Lemma” edatının kullanıldığı yerde olay olmamış ancak olması beklenebilir, “lem”de ise bir şey olmamış, olay bitmiş, konu kapanmıştır.⁸⁴

Olumsuzluk edatlarından “لَنْ” edatı gelecek zaman edatı olup “س” ve “سَوْفَ” ile yapılan muzari kalıbın olumsuzudur. Pekiştirme ifade etse de ebedilik ifade etmez.⁸⁵ *فَلَنْ أَكَلِمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا* / *Bu gün hiçbir insanla konuşmaya-
cağım*⁸⁶ ayetindeki kullanım şekli ebedilik anlamının olmadığını gösterir.⁸⁷ “لَنْ” edatı “لَا” edatının verdiği manayı pekiştirmek için kullanılır. Örneğin; Hz. Musa; *إِلَّا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ* / *İki denizin birleştiği yere ulaşincaya kadar durup dinlenmeden yoluma devam edeceğim.*⁸⁸ demiştir. Ancak daha da pekiştirmek ve vurgulamak istenildiği zaman; “لَنْ” edatı kullanılır. Nitekim Hz. Yusuf’un büyük kardeşi kararlılığını göstermek için *فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّىٰ* / *Ben, babam bana izin verinceye kadar bu yerden asla ayrılmayaca-*

81 Hucurât 49/14. Ayrıca bk. Sâd 38/8.

82 Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1:460; Sâmerrâî, *Meâni'n-Nabv*, 4: 189.

83 *اَقَالَتِ الْأَعْرَابُ أُمَّتًا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ* / *Bedevilere* *‘iman ettik’ dediler. Dekî: ‘Siz iman etmediniz’ fakat ‘teslim olduk’ deyiniz! Çünkü iman henüz kalplerinize girmemiştir* (Hucurât 49/14) ayetinde bu iki edat birlikte kullanılmış ve farkı ortaya konulmuştur.

84 Sâmerrâî, *Meâni'n-Nabv*, 4: 9-10; Mehmet Talu, *Sarf İlmi*, 58.

85 Sibeveyhi, *el-Kitab*, 3:115; Sâmerrâî, *Meâni'n-Nabv*, 4: 190; Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, 87.

86 Meryem 19/26.

87 Sâmerrâî, *Meâni'n-Nabv*, 4: 190.

88 Kehf 18/60.

ğim”⁸⁹ demiştir.⁹⁰ “لَنْ” edatının türevi ve terkihi hakkında da farklı görüşler olsa da.⁹¹ Sibeveh’e (ö. 180/796) göre bu edat kendi başına bir harftir.⁹²

“إِنَّ” edatı şimdiki hali olumsuz yapmak üzere “مَا” anlamını ifade etmektedir. Mazi ve muzari fiil cümlelerinde kullanıldığı gibi isim cümlesinde de kullanılmaktadır.⁹³ “إِنَّ” edatının olumsuzluk ifade etmesi için devamında “إِلَّا” istisna edatı bulunmaktadır.⁹⁴ Sibeveyhi’e göre; “إِنَّ” edatı “ليس” gibi mübtedanın haberini mansûb yapmaz, Müberred’e göre ise “ليس” “إِنَّ” gibi mübtedanın haberini mansûb eder.⁹⁵

Olumsuzluk edatları bu şekilde özetlenebilse de Kur’ân-ı Kerîm’in kendine has bir üslûbu ve anlatım tarzı olduğundan gerek kullandığı fiil kalıplarında ve gerekse olumsuzluk edatlarında kelimeler rastgele seçilmeyip her şey yerli yerinde kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan kelime ve üsluplarda mutlaka bir incelik ve hikmet vardır. Şimdilik bazıları bilinip bazıları bilinmese de zamanla var olan bazı incelikler mutlaka ortaya çıkacaktır.⁹⁶

89 Yusuf 12/80.

90 Yine benzer iki ayetten Cuma 62/7. ayette “وَلَا يَتَمَوَّنُهُ” denilirken Bakara 2/95. ayette “وَلَنْ يَتَمَوَّنُهُ” denilmiştir. Bu iki ifadedeki farklı edat kullanımının sebebi için bk. Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Burhaneddin Tacülkurra Mahmûd b. Hamza Kirmânî, *Esrârü't-Tekrâr fi'l-Kur'an/el-Burhân fi Müteşâbihî'l-Kur'an limâ fihî minel-Hücceti ve'l-Beyân*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 76; Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. İbrâhim b. Sadullah Kinân Hamevi İbn Cema Bedruddin el-Kinânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhim b. Sa'dullah, *Keşfu'l-Meâni fi'l-Müteşâbihî minel-Mesâni*, thk.: Abdu'l-Cevâd Halef, (Karaçi: Dirasatî'l-İslâmiyye, 1410/1990), 103-104.

91 Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 8/350; Ebû'l-Beka Muvaffakuddin Yaîş b. Ali b. Yaîş el-Esedî İbn Yaîş, 643/1245. *Şerhu'l-Mufassal*, thk. İmil Bedî' Yakub, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 5:37-38.

92 Sibeveyhi, Ebû Bîşr, Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitab*, thk. Muhammed Kâzım el-Bekkâi, (Beyrut: Mektebetü Zeyni'l-Hukûkiyye ve'l-Edebiyye 1435/2015), 4:113-114.

93 Yasin 36/29, 53. ayetlerinde olumsuz mazi için, En'âm 6/148; İsrâ 17/47; Furkan 25/8 ayetlerinde olumsuz muzari için, En'âm 6/57; Yusuf 12/40, 67 ayetlerinde de olumsuz isim cümleleri için örnekler vardır.

94 Örnek için bk. En'âm 6/148; A'raf 7/184; Hûd 11/50, 88; Yusuf 12/31; Kehf 18/5; Sebe 34/43,46; Yasin 36/15; Sad 38/7; Zuhruf 43/20; Casiye 45/24,32; Ahkaf 46/9; Necm 53/23; Ahzab 33/2; Müllk 67/9.

95 Zemahşerî, *el-Mufassal*, 405-407; Sâmerri, *Meâni'n-Nahv*, 4: 198-204.

96 Mesela “gördün mü?” derken olumlu yapıda hep (أَرَأَيْتَ) kalıbı kullanılır. (En'âm 6/40, 46-47; Yunus 10/50, 59; Hûd 11/28, 63, 88; İsrâ 17/62; Kehf 18/63; Meryem 19/77, vb.). Olumlu

2.2. “Mâ” ile “Lem” Edatı Arasındaki Farklar

Daha önce de değinildiği gibi “lem” muzarının “mâ” ise mazinin başına gelip her ikisi de maziye yönelik olumsuzluk ifade ederler. Örneğin “gitmedim” ifadesi “لَمْ أَذْهَبْ / مَا ذَهَبْتُ” şeklinde söylenebilir. Her ne kadar bu iki edat eş anlamlı gibi zannedilse de aralarında bazı nüanslar vardır:

a) “Mâ” mazinin olumsuzu için kullanılır, hâle yakın bir olumsuzluk anlamı ifade eder. Ancak bu da mutlak olmayıp uzak geçmiş zamanı gösteren deliller de olabilir. Yine “mâ” şartın cevabı olduğu zaman gelecek zamanı da gösterebilir. Mâ genelde hâle yakın bir geçmişi olumsuz yapar, ancak lem edatında böyle bir zaman kayıtlaması yoktur.⁹⁷

b) “Mâ” edatı “Lem” edatından daha vurguludur. “Mâ” edatında te’kîd vardır. Zira bu “lekad” ile yapılan mazi kalıbının olumsuzudur. “لَقَدْ فَعَلَ / Kesinlikle yapmıştır” denildiği zaman bunun olumsuzu “مَا فَعَلَ / Kesinlikle yapmamıştır” şeklindedir. Çünkü “lem” edatında böyle bir durum söz konusu olmadığı halde “mâ” edatı sanki kaseme (yemin) cevap olarak gelmiş gibidir.⁹⁸ Nitekim şu ayetlerde durum böyledir: “رَبِّمِزِ اللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ / *Rabbimiz Allah’a yemin olsun ki biz kesinlikle müşrik değiliz.*”⁹⁹ Yine “يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا” / “*Kesimlikle söylemedik’ diye Allah’a yemin ederler. And olsun ki onlar küfür kelimesini kesinlikle söylemişlerdir...*”¹⁰⁰ Kasem/yemin pekiştirme bildirdiği gibi cevabı da pekiştirme bildirir. Yine “وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ” / *Bize kesinlikle hiçbir yorgunluk dokunmamıştır*”¹⁰¹ ayetinde olduğu gibi “mâ”

cümleler mazi formuyla verildiğine göre bu cümleler olumsuz yapılacağı zaman “görmedin” (مَا رَأَيْتَ) tarzında bir ifade beklenir ancak olumsuz formda “görmedin mi?” ifadesi hep menfi muzari/cahd-ı mutlak (أَلَمْ تَرَ) tarzında kullanılmıştır (Nahl 16/79; Neml 27/86; Yasin 36/31; Nuh 71/15; Fecr 89/6; Fil 105/1). Özellikle bu durum aynı süredeki peş peşe gelen ayetlerde (Furkan 25/43, 45) ve ardarda gelen surelerde (Fil 105/1; Mâûn 107/1) daha çok dikkat çekmektedir.

97 Sâmerriâi, *Meâni'n-Nahv*, 4: 192.

98 Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1:460; Sâmerriâi, *Meâni'n-Nahv*, 4: 193.

99 En'âm 6/23.

100 Tevbe 9/74.

101 Kâf 50/38. Yine Müminun 23/91 ile Ahzâb 33/4 ayetlerinde de durum böyledir.

edatının olumsuz yaptığı şeyin başına çoğu kez “min” edatı bitişmektedir. Bu da hem süreklilik hem de pekiştirme bildirmektedir.¹⁰²

Kur’ân’da genelde “mâ” edatından sonra “min” edatı getirilmiştir, çok yerde geçmesine rağmen “lem” edatından sonra bir kere bile “min” edatı gelmemiştir. Bu da “mâ” edatının daha pekiştirmeli bir olumsuzluk edatı olduğunu göstermektedir. Olumsuzluk edatı “lâ”dan sonra da zâid olan “min” edatı pek az (bir-iki ayette)¹⁰³ kullanılmıştır.¹⁰⁴

c) “Mâ” ile yapılan olumsuzluk çoğu kez bir görüş, iddia ve söze reddiye/cevap olarak gelmektedir.¹⁰⁵ Örneğin; “هَلْ كَانَ / oldu mu?” diye sorulursa “مَا كَانَ /olmadı” şeklinde cevap verilir. “Lem” edatı ise doğrudan bilgilendirme ve haber verme adına olumsuz cümlelerde kullanılır ve daha uzun bir zaman dilimini kapsar. Şu ayet buna örnek verilebilir: “هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا / Gerçekten, insan; daha henüz kendisi hiç anılmayan ve tanınmayan bir şeyken (yaratılmamışken; üzerinden çok) uzun bir süre gelip geçmedi mi?”¹⁰⁶ Burada herhangi bir soru veya iddiaya cevap değil, insanın mutlak tarzda hiçbir şey olmadığı ve sonradan yaratıldığı hususunda bilgi verilmektedir.¹⁰⁷ Birisi “لَقَدْ ذَهَبَ سَالِمٌ إِلَى سَعِيدٍ / Sâlim Saîd’e gitmiştir” dediği zaman ona “مَا ذَهَبَ سَالِمٌ إِلَيْهِ / Sâlim ona gitmedi” denilir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: “وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ آءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمَّيَ الْهَيْئِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ / Bir zamanlar Allah: ‘Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, «Beni ve anamı, Allah’tan başka iki tanrı bilin» diye sen mi dedin, buyurdu’...” şeklinde Hz. İsa’ya sorulunca buna

102 Sâmer râî, *Meâni’n-Nabv*, 4: 193.

103 Bakara 2/48; Ahzab 33/52.

104 Sâmer râî, *Meâni’n-Nabv*, 4: 194.

105 Sâmer râî, *Meâni’n-Nabv*, 4: 193, 194.

106 İnsan 76/1.

107 <https://www.m-a-arabia.com/vb/showthread.php?p=21538>; <http://www.alfaseeh.com/vb/archive/index.php/t-14738.html> / Fetva komisyonu: Abdurrahman Bûderî’, Muhammed Cemal Sakar, Abdulaziz b. Ali el-Harbî, Fetva no: 669.

108 Nisa 4/157.

cevap olarak Hz. İsa "أَمَّا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ / Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim."¹⁰⁹ şeklinde cevap vermiştir. Yine Hz. Yusuf'a atılan iftirayı reddetmek için Mısırdaki hanımlar "حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سَوَاءٍ / Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir kötülük görmedik"¹¹⁰ demişlerdi. Ayrıca peygamberlerini yalanlayanlar "مَا / Biz kesinlikle peygamberiz" diyen kişileri "مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذُوبُونَ / Siz de ancak bizim gibi insansınız. Rahmân, hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz."¹¹¹ diyerek yalanlamışlardır.

"Ma" ile olumsuz yapma durumu sadece fiil cümlelerinde değil, isim cümlelerinde de vuku bulmuştur. "إِنَّ يُبَيِّنَاتَا عَوْرَةً / Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Hz. Peygamber'den izin istemeye kalkışan münafıklara karşı "وَمَا هِيَ / Oysa evleri açık (korumasız) değildi."¹¹² diye reddiye yapılmıştır. Yine münafık oldukları halde bazı insanların "أَمْنَا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ / Allah'a ve ahiret gününe inandık" demelerine karşılık "لَوْسَا كِيْ عَلَيْهِمْ بِمُؤْمِنِينَ / Oysa ki onlar asla mümin değillerdir"¹¹³ denilerek yalanlama getirilmiştir.¹¹⁴

Benzer ayetlerde "Ma" ve "Lm" edatlarının farklı kullanımına dair şu ayetlerde örnek verilebilir. Mesela kâfirler "Allah (c.c.) çocuk edindi"¹¹⁵ iddiasında bulunmuşlar, Kur'an-ı Kerim'de de dört yerde "Allah (c.c.) hiçbir çocuk edinmedi..." ifadesi yer almıştır. Bunlardan ikisinde olumsuz yapmak için "Ma" edatı, ikisinde "Lm" edatı kullanılmış, bir ayette şöyle buyrulmuştur: "وَقُلْ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ الْكَبِيرِ / Hamd, hiçbir çocuk edinmemiş olan, mülkte ortağı olmayan, zillet ve âcizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur' de ve O'nu tekbir ile yüceltebildiğin kadar yücelt!"¹¹⁶ Yine "lem" edatının kul-

109 Mâide 5/116-117.

110 Yusuf 12/51. Aynı kadınlar daha önce de Hz. Yusuf'u ilk gördüklerinde şunu demişlerdi: "وَقُلْنَ «حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ / Allah'ı tenzih ederiz ama, bu insan değil ancak çok güzel bir melektir» dediler." (Yusuf 12/31).

111 Yasin 36/14-15.

112 Ahzab 33/13.

113 Bakara 2/8.

114 Sâmerrâi, *Meâni'n-Nabv*, 4: 194.

115 Bakara 2/116; Yunus 10/68; Kehf 18/4; Meryem 19/88; Enbiya 21/26.

116 İsrâ 17/111.

lanıldığı bir diğer ayette şöyle buyrulmuştur: “الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ / O, göklerin ve yeryüzününün mülkü (hükümranlığı) kendisine ait olandır. Asla hiçbir çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur (olmamıştır, olamaz da...). O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.”¹¹⁷

“Allah Çocuk edinmedi” ifadesi iki ayette de “مَا” edatıyla olumsuz yapılmış, birinde şöyle buyrulmuştur: “مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَدَّهَبَ / Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. O’nunla birlikte başka hiçbir ilâh da yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Allah, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır.”¹¹⁸ Yine “مَا” edatının kullanıldığı bir diğer ayette şöyle buyrulmuştur: “وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا. / Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir. O asla eş ve çocuk edinmemiştir. Doğrusu bizim beyinsiz olanımız (iblis veya azgın cinler), Allah hakkında pek aşırı yalanlar uyduruyormuş.”¹¹⁹

Aynı konuyu anlatan bu tür ayetlerde fiiller olumsuz yapılırken “مَا” ve “لَمْ” edatlarının kullanılmasının bir sebebi şudur: Genelde “مَا” ile olumsuz yapılırken bir söz ve iddiaya cevap verilmekte, “Falanca şöyle yaptı” denildiği zaman ona reddiye olarak “yapmadı” (مَا فَعَلَ) denilmektedir. “لَمْ” ise doğrudan doğruya bir durumdan haber vermek ve bilgi sunmak maksadıyla kullanılmakta, öncesinde herhangi bir iddia veya söz olmayıp “yapmadı” (لَمْ يَفْعَل) denilerek muhabata direkt bilgi verilmektedir.¹²⁰

İki edat arasında kapsam açısından zaman farkı bulunduğu için “لَمْ” ile olumsuz yapılan ayetlerde “hiçbir zaman böyle bir durum meydana gelmedi” manası söz konusu iken “مَا” ile olumsuz yapılan ayetlerde hem “وَلَدٌ” kelimesi nekre kullanılmış hem de “مِنْ” edatıyla iyice pekiştirilerek çocuk namına hiçbir durumun söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Ayetler birlikte değerlendirildi-

117 Furkan 25/2.

118 Müminun 23/91.

119 Cin 72/3.

120 <https://www.raya.com> 2021/07/30; <https://albayanalqurany.com/clause/>; عرض وقفة أسرار | تدارس القرآن الكريم <https://tadarcom> eloquence)

rildiğinde “Hiçbir zaman hiçbir çocuk edinmemiştir” denebilir.¹²¹ “لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا” / O, asla çocuk edinmedi¹²² ayetinde Allah'ı (c.c.) övgü ve yüceltme makamında tüm zamanlarda O'nu tenzih etmek, O'nun şanını yüceltmek ve O'na dair direkt bilgi verme amacı güdüldüğü¹²³ için “لَمْ” edatı kullanılırken, “مَا اتَّخَذَ” / O, hiçbir çocuk edinmedi¹²⁴ ayetinde bir görüş ve iddiayı reddetme¹²⁵ durumu söz konusu olup “مَا” edatı kullanılmıştır.¹²⁶

Ayetlerde dikkat çeken benzer lafızlardan (lafzî müteşâbih) biri de “*Allah (c.c.) yapmadı, Biz yapmadık, O yapmadı*” ifadeleridir. Bunun en belirgin örneklerinden biri şu ayet-i kerîmedir:

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ اللَّائِي تَظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ / Allah, bir adamın kendi (göğüs) boşluğu içinde iki kalp kılmanış (iki gönül yaratmamıştır. İmanla beraber inkârın ve nifakın bir kalpte barışık bulunması imkânsızdır). Ve kendilerini annelerimize benzeterek yemin konusu yaptığınız (zıharda bulunup “Artık bana annem gibisin” diyerek boşadığınız) eşlerinizi

121 Muhammed el-Emîn eş-Şankitî, *Edvâ'u'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, (Riyâd: Dâru 'Atâti'l-İlm/Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1441/2019) 7:327-328.

122 İsra 17/111. Bu ayette iki kez daha yine “lem” (لَمْ) edatı kullanılmıştır. Yine benzer olan Furkan 25/2. ayette de olumsuzluk edatı “lem” (لَمْ) kullanılmıştır.

123 İsra suresinin başında “sübhân” denilerek Allah'ın (c.c.) yüceler yücesi olduğu bildirilirken bitiş kısmında da hamdin ona layık olduğu ve onun tekbirle yüceltilmesi gerektiği bildirilmiş, sure boyunca Allah'ın (c.c.) çocuk edindiğine dair müşriklerin herhangi bir iddiası söz konusu olmamıştır. Yüceler yücesi Allah (c.c.) hakkında direkt ve mutlak bilgi verilmiş, bu yüzden de “lem” edatı kullanılmıştır.

124 Müminun 23/91. Bu ayette “O'nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur” (وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ) derken de olumsuzluk edatı “mâ” kullanılmıştır. Ayrıca bu konuya dair Meryem 19/35, 92; Cin 72/3 gibi benzer ayetlerde de yine olumsuzluk edatı “mâ” kullanılmıştır. Bu ayetlerin bağlamı incelendiğinde hep bir iddiaya cevap verildiği görülecektir. Meryem 19/34. ayette açıkça Hıristiyanların görüşleri belirtilip 35. ayette “mâ” ile olmuşuz yapılmış, 19/91. ayette ise onların açıkça Rahman'a çocuk iddiasında buldukları belirtilip 19/92. ayette bu iddiaları çürütülürken cümle yine “mâ” ile olmuşuz yapılmıştır. Cin 72/3. ayette ise Allah'ın (c.c.) eş ve çocuk sahibi olmadığı, olamayacağı “mâ” ile anlatılırken, bir sonraki 72/4. ayette bunu bir takım aptal cinlerin söylediği belirtilmiştir.

125 Hemen öncesinde Müminun 23/90. ayette “اَوَانَهُمْ لَكَادِبُونَ” Onlar kesinlikle yalancılardır” denilmiş, 23/91. ayetin bitişinde de “اللَّهُ عَمَّا يَصِفُونَ” Allah onların nitelemelerinden alabildiğine yüce ve münezzehdir” denilerek onların görüşleri çürütülmüş, reddedilmiştir.

126 Zerkeşi, *el-Burbân*, 2:379.

sizin anneleriniz yapmamıştır; (başkalarından edindiğiniz) evlatlıklarınızı da sizin (öz) çocuklarınız saymamıştır. Bunlar sadece sizin ağzınızla söylediğiniz (boş laflardır. Her konuda elbette) Allah (c.c.) hakkı söyler ve sadece O (doğru olan) yola yöneltilir-iletir.”¹²⁷ Görüldüğü gibi bu ayette “Yapmadı, etmedi, eylemedi, kılmadı...” ifadeleri için “جَعَلَ” mazi fiili üç kez “مَا” edatı ile “مَا جَعَلَ” şeklinde olumsuz yapılmıştır.¹²⁸ “أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا” “Daha önce ona kimseyi adaş yapmadık.”¹²⁹ ve “أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا” “Biz yeryüzünü bir toplanma yeri kılmadık mı?”¹³⁰ ayetlerinde ise muzari fiilin başına “لَمْ” edatı getirilmek suretiyle “لَمْ يَجْعَلْ” formuyla olumsuz yapılmıştır. Ahzab 33/4. ayette onların ağızlarından çıkan birtakım iddialara cevap verilirken olumsuzluk “مَا” edatıyla ve mazi formuyla “مَا جَعَلَ” şeklinde ifade edilmiş, ilahî yasaların bildirdiği diğer bazı ayetlerde doğrudan bilgi ve haber verilirken olumsuzluk “لَمْ” edatıyla ve muzari formuyla “لَمْ يَجْعَلْ” şeklinde ifade edilmiştir.

“جَعَلَ” fiilinin geçtiği Meryem suresinde Hz. İsa'nın henüz beşikte iken konuşması olumlu cümlelerde “وَجَعَلَنِي نَبِيًّا وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا” / Beni peygamber yaptı, beni mübarek kıldı¹³¹ şeklinde mazi formu zikredilmiş, devamındaki olumsuz ifadelerde “مَا جَعَلَنِي” / Beni yapmadı, kılmadı” tarzında bir ifade beklenirken, ayette “وَلَمْ يَجْعَلَنِي جَبَّارًا شَقِيًّا” / “Beni asla bedbaht bir zorba yapmadı.”¹³² tarzında olumsuz mazi anlamı veren muzari formu kullanılmıştır.¹³³ Yani bu olumsuzluk bir kereye mahsus olmayıp, hayatı boyunca olmamış ve olamaz demektir. Ayrıca “مَا” edatının olduğu yerlerde zikredilen şeylerin tekrarlanıp yenilenmesi beklenmezken, “لَمْ” edatının olduğu yerlerde mezkûr şeyin tekrarlanması beklenebilir.¹³⁴

127 Ahzâb 33/4.

128 Evlatlık konusunda dönemin algı ve iddialarını reddeden bu ayetleri pekiştirmek üzere Ahzab 33/40. ayette de yine “أَمَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ” / Muhammed sizin adamlarınızdan hiç birinin babası değildir” buyrulmuş ve olumsuzluk edatı “مَا” kullanılmıştır.

129 Meryem 19/7.

130 Mürselât 77/25. Yine Nebe 78/6. ayetinde de “أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا” “Biz, yeryüzünü bir döşek kılmadık mı?” buyrulmuştur.

131 Meryem 19/30-31.

132 Meryem 19/32.

133 Benzer örnekler için bk. Duha 93/6-8; İnşirah 94/1-4.

134 Zerkeşi, *el-Burhan*, 2: 381.

d) Mazinin başına gelip olumsuz yapan “Mâ” ile muzarinin başına gelip olumsuz maziye çeviren “lem” arasındaki farka bir de şu açıdan bakılabilir: Bilindiği gibi mazi eylemin geçmişte olmuş bitmiş olduğunu, muzari ise eylemin bazen tekrar ettiğini, yenilendiğini ve uzayıp gittiğini gösterir. “كَتَبَ / Yazdı” fiili olayın bittiğini, sona erdiğini gösterirken “يَكْتُبُ / Yazar, yazıyor” fiili olayın devam ettiğini göstermektedir. O halde mazinin başına “mâ” geldiği zaman olayın mazide gerçekleşmediğini gösterir. Muzarinin başına “lem” geldiği zaman da olayın mazide ancak yenilenme ve süreklilik kalıbıyla gerçekleşmediğini gösterir. Yani geçmişte olup bitmiştir ancak uzun ve süregelen bir zaman diliminden bahsedilmektedir.¹³⁵ Mesela; bir ayette “وَلَقَدْ خَلَقْنَا وَالسَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ / *Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (evrede) yarattık. Bize hiç bir yorgunluk da dokunmamıştır.*”¹³⁶ buyurulmuş, başka bir ayette de “قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ / *(Meryem) dedi ki: 'Bana hiç bir insan (tek bir erkek) eli bile değmemiş, asla iffetsiz (azgın-utanmaz) biri de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir ki?'*”¹³⁷ denilmiştir. Görüldüğü gibi ilkinde “dokunmadı” derken “وَمَا مَسَّنَا” kalıbı, ikincisinde “وَلَمْ يَمَسِّنِي” kalıbı kullanılmıştır.

Birinci ayet “Allah yorulmuştur ve cumartesi günü dinlenmiştir”¹³⁸ diyen Yahudi zihniyetine cevap olarak gelmiştir. Onlara “mâ” ile cevap verilmiş, böyle bir şeyin asla olmadığını göstermek için de “min” ile süreklilik ve pekiştirme yapılmıştır. İkinci ayette ise böyle bir durum söz konusu olmayıp “Buna bir insan eli değdi” diyen birine cevap verilmemiş, Hz. Meryem doğrudan kendi durumunu haber vermiştir. Burada durum şu açıdan da değerlendirilebilir: Birinci ayette olay mazi sigasıyla gelmiş, çünkü olay (göklerin ve yerin yaratılışı) bir kereye mahsus olmuş bitmiştir. İkinci ayet ise erkeklerin kadınlara dokunma meselesi hakkındadır. Bu her zaman tekrar edebilir, meydana gelebilir. Bu nedenle Hz. Meryem bunu muzari kalıbıyla söyleyerek ömür boyu kimsenin kendisine dokunmadığını ifade etmiştir. Burada iki durum

135 Bu konunun detayları için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 2:379-381.

136 Kâf 50/38.

137 Meryem 19/20.

138 el-Kitabu'l-Mukaddes, el-'Ahdu'l-Kadîm vel-'Ahdu'l-Cedîd, (Kahire: Dâru'l-Kitabu'l-Mukaddes, 2009), 2, Tekvin, 2.

birbirinden farklıdır ve ikinci durumun (erkeklerin kadınlara dokunmasının) her zaman olma ihtimali vardır. Oysaki işi takip eden yorgunluk bir kereye mahsustur ve o işle sınırlıdır, iş bitince yorgunlukta bitmiştir. Bu nedenle Hz. Meryem olayın bir anlık değil hayatı boyunca asla vuku bulmadığını ifade etmek için muzariyi olumsuz maziye çeviren ve süreklilik ifade eden “lem” edatını kullanmıştır.¹³⁹

“Mâ” ile “lem” edatının farkına dair şu iki ayet de incelenebilir. Mesela bir ayette şöyle buyrulmuştur: “حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَلْ لَهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا / Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşıncı onu, kendilerine güneşe karşı bir siper yapmadığımız bir kavmin üzerine doğar gördü.”¹⁴⁰ Bu ayette “yapmadık, kılmadık” derken “مَا جَعَلْنَا لَهُمْ” denilmeyip “لَمْ نَجْعَلْ” denilmiştir. Çünkü bu olay sürekli yenilenmekte ve tekrar edilmektedir. Her gün güneş onların üzerine doğmakta ve onların da üzerlerinde kendilerini güneşe karşı koruyacak bir örtüleri bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamberin miracıyla ilgili bir ayette “وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي آرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ / Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, sırf insanları sınama gayesinden başka bir şey yapmadık”¹⁴¹ buyrulmuştur. Burada bu rüyanın tekrarlanması söz konusu değildir, bir kere olmuş bitmiştir. Ayrıca bu konu Hz. Peygamberin rüyasıyla dalga geçen kafirlere bir reddiye/cevap olarak gelmiştir. Oysaki birincide böyle bir cevap verme söz konusu olmayıp direkt bilgi verilmiştir. Bu nedenle ilk ayette “lem” ile olumsuz yapılırken ikinci ayette “mâ” ile olumsuz yapılmıştır.¹⁴²

e) “Lem” ile yapılan olumsuzun üzerine atıf yapıldığı zaman ma’tuf müspet/olumlu olur. “Mâ” ile yapılan olumsuzun üzerine atıf yapıldığı zaman ma’tuf menfi/olumsuz da müspet/olumlu da olabilir. Duha ve İnşirah surelerinde bunun örnekleri incelenebilir. İşin gerçeği de şudur ki olumsuzluk edatıyla beraber başa gelen soru takrir (muhataba onaylatmak) için olduğundan cümle olumsuz değil, olumlu sayılır. Devamındaki cümleler de müspet gelmiştir.¹⁴³

139 Sâmer râî, *Meâni'n-Nabv*, 4: 195.

140 Kehf 18/90.

141 İsrâ 17/60.

142 Sâmer râî, *Meâni'n-Nabv*, 4: 196.

143 Sâmer râî, *Meâni'n-Nabv*, 4: 197.

3. Ayetlerde “Kâne” Fiiline Dair Farklı Olumsuz Örnekler

Kur’ân-ı Kerim’de aynı konu benzer ayetlerde farklı ifadelerle anlatılmış ve farklı tarzlarda olumsuz yapılmıştır. Bu konunun çok farklı örnekleri olsa da burada özellikle “Kâne” nakıs fiilinin geçtiği ayetlerden örnekler verilecektir.

3.1. Hz. İbrahim’in Müşriklerden Olmaması

Müşrikler kendilerini Hz. İbrahim’e nisbet etseler de ayetlerde Hz. İbrahim’in müşriklerden olmadığı ısrarla vurgulanmış, bir ayette şöyle buyrulmuştur: “*إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* / *İbrahim, gerçekten Hak’a yönelen, Allah’a itaat eden bir önder idi; Allah’a ortak koşanlardan değildi.*”¹⁴⁴ Aynı konu bir başka ayette ise şöyle anlatılmıştır: “*مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* / *İbrahim, ne yahudi, ne de hristiyan idi; fakat o, Allah’ı bir tanıyan dosdoğru bir müslüman idi; müşriklerden de değildi.*”¹⁴⁵ Görüldüğü gibi Hz. İbrahim’in ne olup olmadığını anlatan iki ayetteki ifadelerde bazı farklılıklar vardır. Âl-i İmrân suresinde (3/67) “*حَنِيفًا*” denilirken yanında “*مُسْلِمًا*” ilavesi de yer almıştır. Çünkü surede genel itibarıyla ehl-i kitaba karşı mücadele edilmekte ve hepsi İslam’a davet edilmektedir.¹⁴⁶ Gerek ehl-i kitap gerekse putperest müşriklerin Hz. İbrahim’i kendilerinden sayarak İslam’a ve Müslümanlara karşı savundukları görüş ve iddialarını çürütme makamında olumsuzluk edatı “*مَا*” kullanılmıştır.

Nahl suresinin genel konusu ise nimetler bağlamında Allah’ı (c.c.) tanıtmak ve Mekke müşriklerini şirk inancından kurtarıp ataları İbrahim’in tevhid yoluna iletebilmektir. Burada insanları Allah’a (c.c.) itaate çağırarak söz konusu olduğu için “*قَانِتًا*” ve “*حَنِيفًا*” ifadeleri yeterli görülmüş, “müslimen” sıfatına ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca devam eden ayetlerde de Hz. İbrahim

¹⁴⁴ Nahl 16/120.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân 3/67.

¹⁴⁶ Nitekim Âl-i İmrân sûresinin bir ayetinde (3/19) “*إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ* / *Allah nezdinde yegane hak din İslâm’dır.*” buyrulmuş, bir başka ayetinde (3/64) ehl-i kitap açıkça tevhide ve İslâm’a davet edilmiş, bu çağrılara rağmen İslâm’ın dışında bir yol arayanlara da şu denilmiştir: “*وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ* / *Kim, İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.*” (Âl-i İmrân 3/85).

hakkında şu ifadelerle yer verilmiştir: *شَاكِرًا لِأَنْعَمِهِ اجْتِبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. وَآتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ. ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* / *“Allah’ın nimetlerine şükrediciydi. Çünkü Allah, onu seçmiş ve doğru yola iletmişti. Ona dünyada güzellik verdik. Muhakkak ki o, ahirette de sâlihlerdendir. Sonra da sana: ‘Doğru yola yönelerek İbrahim’in dinine uy! O müşriklerden değildi’ diye vahyettik.”*¹⁴⁷

Nahl suresinde ilk başta Hz. İbrahim’in müşriklerden olmadığı *“وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ”* şeklinde ifade edilirken ikinci kez konu – tıpkı Âl-i İmrân sureesindeki gibi- *“وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ”* şeklinde ifade edilmiştir. İlk bakışta gereksiz bir tekrar olduğu zannedilse de aslında bu, olayın pekiştirilerek vurgulanmasıdır. Zira ilkinde Hz. İbrahim’in seciyye ve karakteri ortaya konularak onun inancı hakkında bilgi verilmiş, doğumundan ölümüne asla şirke bulaşmadığı vurgulanmış, Peygamberimiz’e (s.a.v.) de Hz. İbrahim’in yoluna uyması emredilmiştir. Devamında ise onun müşrik olduğunu iddia edenlere karşı bir reddiye yapılmıştır. Zaten ayetin siyak ve sibakına bakıldığı zaman Hz. İbrahim’in de kendileri gibi olduğunu iddia eden Arap müşrikler ile Yahûdi, Hıristiyan ve diğer din mensuplarına cevap verildiği anlaşılmış olacaktır.¹⁴⁸

3.2. Hz. Meryem’in ve Ebeveyninin İffetsiz Olmaması

Meryem sûresinde İmrân ailesinden bahsedilirken¹⁴⁹ bazı olağanüstü hadiselerle de işaret edilmiş, benzer konular farklı ifadelerle anlatılmıştır. Mesela bu ayetlerin birinde Cebrâil (a.s.) gelip de Hz. Meryem’e bir çocuğu olacağını müjdeleyince¹⁵⁰ Hz. Meryem ona karşı *“أَنْتَى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَعِيًّا* Bana hiçbir insan (tek bir erkek) eli bile değmemiş, asla iffetsiz (azgın-utanmaz) biri de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir ki?”¹⁵¹ demiştir. İlâhî iradenin gereği bu durumdan kaçınılmayacağı kendisine bildirilmiş, daha sonra Hz. Meryem hamile kalıp kucağındaki bebeği (Hz. İsa) ile

147 Nahl 16/121-123.

148 Abdulkadir b. Molla Huveş es-Seyyid Mahmûd Âlu Ğâzî el-Ânî, *Tefsîru Beyâni'l-Me’âni*, (Dımaşk: Matabaatu't-Terakkî, 1382/1965), 4:259, 5:91, 353. (Âl-i İmrân 3/67. ayetin tefsiri)

149 Meryem 19/1-35. ayetlerde İmrân ailesinden bahsedilmektedir. Aynı konular için bk. Âl-i İmrân 3/33-59.

150 Meryem 19/16-19.

151 Meryem 19/20.

kavminin huzuruna gelince¹⁵² onlar da Hz. Meryem'e "مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأًا سَوْءٍ وَمَا" / *Senin baban kötü bir kişi değildi; annen de iffetsiz (azgın-utanmaz) değildi.*"¹⁵³ şeklinde tepki vermişlerdir.

Yukarıdaki iki ayet incelendiğinde Hz. Meryem'in şunu vurguladığı anlaşılacaktır: "Şüphesiz ben var olduğum bütün zamanları düşündüm ve o zamanları gözümde canlandırdım ve şunu kesin biliyorum ki "لَمْ أَكُ بَعِيًّا" / *aslâ iffetsiz olmadım.*" Bu anlatım tarzı tenzih/arındırma konusunda daha etkili bir anlatımdır. Zanda bulunan hiçbir kimse onun var olduğu (o geçmiş) zamanlardan bir kısmını unutmuş olarak tümden bir olumsuz ifade kullandığını zannetmez. Fakat onlar (Hz. Meryem'i kucagındaki Hz. İsa ile karşılayanlar): "وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعِيًّا" / *Senin annen de iffetsiz (azgın-utanmaz) değildi.*" dediklerinde, annenin hayatındaki bütün zamanları inceledik ve her bir kimseden ötürü onun iffetsiz olmasını yok sayıyoruz demiş olmaları imkânsızdır. Çünkü bir insan başka birinin hayatının her aşamasını bilemez.¹⁵⁴

Hz. Meryem herhangi bir iddia karşısında birilerini ikna etmek için değil de kendi durumunu ifade etmek ve doğrudan bilgi vermek istediği için daha geniş bir zamanı, daha keskin ve etkili bir anlatım tarzını ifade eden "لَمْ أَكُ" ifadesini kullanmış, ancak onlar beşeri bir duruma tepki verip, durumu kabullenemedikleri için "مَا كَانَ" ifadesini kullanmışlardır.

3.3. Toplumların Helak Edilip Edilmemesi

Farklı olumsuzluk edatlarının kullanıldığı benzer ayetlere örnek olarak zulüm ve toplumsal helâk ilişkisini anlatan bazı ayetler vardır. Bu ayetlerin birinde "ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ" / *Gerçek şu ki: Halkı habersizken, Rabbin zulüm sebebiyle ülkeleri helâk edici değildir.*"¹⁵⁵ buyrulmuştur. Aynı konu bir başka pasajda şu şekilde ifade edilmiştir: "وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمَمَةٍ رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ" / *Kendilerine ayetlerimizi okuyan bir peygamberi memleketlerin merkezine göndermedikçe, Rabbin o memleketleri helâk edici değildir. Zaten biz ancak halkı*

152 Meryem 19/21-27.

153 Meryem 19/28.

154 Zerkeşi, *el-Burbân*, 2: 380.

155 En'âm 6/131.

zalim olan memleketleri helâk etmişsinizdir."¹⁵⁶ Bir üçüncü ayette de şöyle buyrulmuştur: "وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقَرْيَةَ بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصْلِحُونَ" / *Halkı dürüst hareket eden, hem kendi nefislerini, hem de birbirlerini düzeltmeye çalışan diyarları, Rabbin haksız yere asla helâk edecek değildir.*"¹⁵⁷

Bu ayetlerde aynı konu benzer ifadelerle anlatılıyor gibi gözükse de aslında gerek kullanılan kalıplar gerekse kelimeler açısından bazı nüanslar vardır. Ayetlerde altı çizilen kelimelerin her birinin yerli yerinde kullanılmış olması başlı başına bir araştırma konusudur.¹⁵⁸ Burada sadece bu çalışmanın konusunu ilgilendiren yönleri izah edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmanın konusuna yönelik asıl dikkat çeken husus şudur: İlk ayette (En'âm 6/131) geçmişe yönelik "لَمْ" edatı kullanılmış, "ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ" denilmiştir. Çünkü iş dünyada olup bitmiş, bu da ahirete göre mazi sayılmaktadır. İkinci (Hûd 11/117) ayette ise süreklilik ve yenilenme anlamı veren muzarinin başına gelen "lâm-ı cühûd" ile ifade edilmiş ve (وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقَرْيَةَ) denilmiştir. Daha önce de değinildiği gibi "lem" edatı tüm zamanları, daha uzun bir süreyi kapsar. Ahiret söz konusu iken "Kâne"nin muzarisi kullanılmış ve "lem" edatı ile olumsuz yapılmış, dünya söz konusu iken "Kâne"nin mazisi kullanılmış ve "mâ" edatı ile olumsuz yapılmıştır. Zaman ve zemin açısından bu edatların kullanımını dikkat çekicidir. İki ayetten her birinin bitiş şeklinin de yine kendine özel bir durumu vardır. Olay kesinleşmiş ve ahirete intikal etmiş durumlar anlatılırken 6/131. ayette (غافلون) ifadesi kullanılmışken, dünyevi işlerin sonucuna dair 11/117. ayette ise (مُصْلِحُونَ) ifadesi kullanılmıştır. Dünyada hem kendini düzeltip salih amel işlemek gerekirken, hem de başkalarını düzeltmeye çalışmak (ıslah etmek) gerekmektedir.¹⁵⁹

156 Kasas 28/59. Hz. İbrahim'e uğrayıp konuk olan ve Lut kavmini helâk için geldiklerini söyleyen meleklar şehir halkının helâk sebebi olarak halkın zalim olmasını göstermiş ve şöyle demişlerdir: "وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبَشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ" / "Elçilerimiz İbrahim'e (iki oğul insan edeceğimize dair) müjdeyi getirdiklerinde şöyle dediler: Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalim kimselerdir." (Ankebût 29/31) Meleklar her ne kadar "Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz" deseler de onlar bir sebep (vesile/araç) olup asıl fail olan ve ülkeleri veya halkını gerçek anlamda helâk eden Allah'tır (c.c.).

157 Hûd 11/117.

158 Zerkeşi, *el-Burbân*, 2: 380.

159 Sâmerri, Fâdil Sâlih, *et-Ta'biru'l-Kur'anî*, (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1439/2018), 25-26.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da toplumların değişim durumuna göre eldeki nimetlerin değişmesi ve başlarına azabın gelip gelmemesi hususunda benzer ayetlerde kullanılan farklı edatlardır. Bir ayette sosyal değişime dikkat çekilerek “... *Şüphesiz ki, bir toplum kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez...*”¹⁶⁰ buyrulmuştur. Bu ayette değişim için kullanılan muzari fiil “*la*” (لَا) edatı ile olumsuz yapılmıştır. Aynı konu bir başka ayette ise şu şekilde ifade edilmiştir: “... *Bu da, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlak ve meziyetleri) değiştirmeye kadar Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolaydır...*”¹⁶¹ Bu ayetin yer aldığı Enfâl suresinde toplumun cezalandırılıp cezalandırılmayacağı konusu bir başka ayette şu şekilde ifade edilmiştir:

“... *Oysa sen, işlerinde bulunduğun sürece, Allah onları azaplandırarak değiştirdi. Ve onlar, bağışlanma dilemekteyken de, Allah onları azaplandırarak değiştirdi.*”¹⁶²

Enfâl suresinde yer alan bu iki ayetin birinde “... *Başta Allah'ın size verdiği nimeti asla değiştirecek değildir, bu olacak şey değildir.*”¹⁶³ denilmiş, olumsuzluk için “*lm*” edatı ve muzari fiil “*lm*” kullanılmış, muzarinin sonundaki “*nûn*” harfi de düşürülmüştür. Bütün zamanlardaki hükme işaret için nimeti hatırlatırken “*lm*”¹⁶⁴ denilmiştir. Enfâl 8/33. ise olumsuzluk için mazi fiil ve “*ma*” edatı (مَا كَانَ) kullanılmıştır. İlgili ayette azap da nimet de tekrar etmeyeceği için azabı zikrederken genel olarak bir kez olumsuzluk bildirmek üzere “*ma*” edatı kullanılmıştır. Amaç azabın veya nimetin tekrarı değil, rahmetin geniş olduğuna dikkat çekmektir.¹⁶⁵

160 Ra'd 13/11.

161 Enfâl 8/53.

162 Enfâl 8/33.

163 Enfâl 8/53.

164 İhtimali en aza indirmek için de (لَمْ يَكُنْ) yerine (لَمْ يَكُنْ) kullanılmış, nûn hazfedilmiştir.

165 Zerkeşi, *el-Burhan*, 2: 380-381.

4. “Kâne” Fiilinin Olumsuz Muzari Formundan “Nûn” Harfinin Hazfedilmesi

Aynı şartları taşımasına rağmen bazı ayetlerde “كَانَ” fiilinin olumsuz muzari formundan “nûn” harfi hazfedilirken bazılarında hazfedilmemiştir. Dikkatleri çeken bu durumun gramer/nahiv ve belagat açısından incelenmesi önemli bir husustur.

4.1. Nahiv Yönüyle Kâne’nin Muzarisinden Nûnun Hazfi

(يَكُ - تَكُ - أَكُ - نَكُ)

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı ayetlerde yer alan “يَكُ” kelimesinin aslı يَكُونُ iken bazı yerlerde sonundaki “nûn” düşmüştür. Nahiv kitaplarında aşağıdaki şartlar dâhilinde hafifletmek amacıyla يَكُونُ fiilinin cezm halinde sonundaki nûn harfinin düşebileceği belirtilmiştir:

- Kâne fiili muzari meczûm, cezm alameti sükûn olacak.
- Nûndan sonraki harf harekeli olacak (sâkin olmayacak).
- Üzerinde vakıf yapılmayacak: Hazf, vasl halinde olacak, vakf halinde olmayacak.
- Fiile zamir bitişmemiş olacak.¹⁶⁶ Bu şartların tamamı gerçekleştiği zaman hafifletmek amacıyla “kâne” fiilinin muzarisinin nûnu hazf edilebilse de bu durum caiz olup “nûn” harfi düşebilir veya kalabilir. Nitekim İbn Malik Elfiye’sinde der ki:

وَمِنْ مَضَارِعِ لـ “كَانَ” مُنْجَزِمٌ - تُحذفُ نونٌ وهو حذفٌ ما التَّزِمُ

“Kâne’nin muzarisi cezm olduğu zaman / Gerekli görüldüğünde nûn hazfedilir.”¹⁶⁷

Bu şartları taşıyan fiillerden nûn’un düşmesine إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ “حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ” ayeti¹⁶⁸ ile

¹⁶⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, (Kâhire: Dâru’l-Maârif, ts.), 1: 588; Sâfi, *el-Cedvel*, 12/439 (Fevâid); Mehmet Talu, *Nahiv İlmi*, (İstanbul, 1992), 113.

¹⁶⁷ İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah, *Elfiyetü İbni Mâlik*, (ys: Dâru’t-Teâvun, t), 19. Elfiye şarihlerinden İbn Akil de çeşitli ayetlerden ve hadislerden örneklerle bu nunun hazfinin veya zikrinin caiz olduğunu izah ve ispat etmektedir. İbn Akil, Abdullah b. Abdurrahman el-Hemedânî, *Şerhu İbn Akil alâ Elfiyeti İbni Mâlik*, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Kahire: Dâru’t-Türâs, 1400/1980), 1: 298-300.

¹⁶⁸ Nahl 16/120.

”وَلَمْ أَكُ بِعِيًّا“ ayeti¹⁶⁹ örnek verilebilir. Bu şartlardan biri bulunmadığı takdirde nûn'un düşürülmesi caiz değildir.¹⁷⁰ Mesela ilk ayetteki “kâne” (كَانَ) muzari olmadığı için, ikinci ayetteki “yekûnu” (يَكُونُ) fiili de meczûm olmadığı için nûn hafzedilmemiştir. Yine nûnün hafzedilmeyip sabit kaldığına da “وَلَا تَكُونُوا”¹⁷¹ ayeti¹⁷¹ ile “كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ”¹⁷² ayeti¹⁷² ile örnek verilebilir. Çünkü bu ayetlerde şartlardan bir kısmı eksiktir. Mesela “وَلَا تَكُونُوا” kelimesinde “vav” zamiri bitiştigi için, لَمْ يَكُنْ fiilinde de kendinden sonraki kelimenin ilk harfi sakin olduğu için “nûn” düşmemiştir. Şartların gerçekleştiği yerde de “düşebilir” denilmiş, kesinlikle “düşecek, düşmesi gerekir” denilmemiştir. Nitekim hazfın mezkûr/geçen şartları var olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim'deki pek çok ayette “nûn” hafzedilmemiştir.¹⁷³ Bu gramer açısından böyle olmakla birlikte aynı şartları taşıdığı halde bir ayette nûn'un düşmesi, benzer bir başka ayette ise düşmemesi gramerin ötesinde başka bir hikmetten kaynaklanmaktadır.

4.2. Belâgat ve Hikmet Yönüyle Kâne'nin Muzarisinden Nûnun Hazfi

“Kâne” (كَانَ) fiilinin muzarisi olan “Yekûnu” nün başına cezm edatı gelirse (يَكُونُ - لَمْ يَكُنْ - لَمْ يَكُ) şekillerini alabilmektedir. Nahiv kurallarına göre muzari fiilin başına cezm edatı gelirse sonu cezm/sakin olur, vav da sakin olunca iki sakin bir arada duramaz ve illet harfi olan vâv düşer. Daha önce belirtildiği gibi birtakım şartların ve sebeplerin bulunması durumunda kelimenin sonundaki nûn harfi de düşebilir.

169 Meryem 19/20.

170 Sâmer râî, *Meâni'n-Nabv*, 1:230.

171 Enfal 8/21.

172 Beyyine 98/1.

173 İsrâ sûresinde (17/111) geçen şu ayet bunlardan biridir: “وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِيرًا تَكْبِيرًا” Burada “Vav”, atf harfi olup “Lem” olumsuzluk ve cezm edatıdır. Yekûn (يَكُونُ): Meczûm muzari fiildir, cezm alameti sükun olup, iki sakin harfin yanyana gelmesinden ötürü vav hafz edilmiştir. Ancak diğer şartlar var olduğu halde “nûn” harfi düşürülmemiş, sabit kalmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de 18 ayette (يَكُنْ - تَكُنْ - أَكُنْ - نَكُنْ)¹⁷⁴ tarzında muzarinin sonundan “vâv” ile beraber “nûn” harfi de hafz edilmiş, 62 ayette ise (يَكُنْ - تَكُنْ - أَكُنْ - نَكُنْ) tarzında muzari meczûm olduğu halde sonundaki nûn sabit kalmıştır.¹⁷⁵ Bunun açıklanabilen hikmetlerinden biri şudur: Söz konusu fiil neyle alakalıysa o şeyin basit, küçük, değersiz olduğunu göstermek için kelime küçültülebileceği kadar küçültülmüştür.¹⁷⁶

4.2.1. Meryem Suresinden Bazı Ayetlerin Mukayesesi

Bu konunun örnekleri Meryem suresinde daha belirgin bir şekilde dikkatleri çekmektedir. Örnek olması bakımından Hz. Zekeriyâ ve Hz. Meryem'e dair şu ayetler incelenebilir:

قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا. قَالَ
كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّئْ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا.
*(Zekeriyâ): 'Rabbim! dedi, karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?' dedi. (Allah): 'Öyledir', dedi; Rabbin: 'O bana kolaydır. Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım', buyurdu.'*¹⁷⁷

قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَعْثًا. قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ
هُوَ عَلَيَّ هَيِّئْ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَفْضِيًّا
*(Meryem): 'Bana bir insan eli değmemişken, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi. Melek: 'Öyledir', dedi; (zira) Rabbin buyurdu ki: 'Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (ezelde olup bitmiş) bir iş idi.'*¹⁷⁸

Görüldüğü gibi bu ayetlerde gerekli şartları taşıyan kâne'nin meczûm muzarisinden nûn harfi hafzedilmiştir. Hz. Zekeriyâ, kendisi alabildiğine ihtiyar, hanımı da yaşlı ve kısır olduğu için çocuğunun olamayacağını dü-

174 Muhammed Fuad Abdulkâkî, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfaz el-Kur'an el-Kerim*, (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1364/1945), 637-639; Abdullah Ahmetoğlu, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfaz el-Kur'an el-Kerim*, abdullahahmetoglu@hotmail.com www.hayran.cjb.net, 202-204.

175 Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 151-152; Suyûtî, Celâlüddîn, *Mu'teraku'l-Ekrân fi İ'câzi'l-Kur'an/ İ'câzu'l-Kur'an ve Mu'teraku'l-Ekrân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 404-405.

176 Bilgi için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 151, 407-408.

177 Meryem 19/8-9.

178 Meryem 19/20-21.

şünüyordu. Ayette onun bu duygularını tamamen yok etmek ve “Rabbin istedikten sonra olmayacak bir şey olamaz” fikrini vermek için “وَلَمْ تَكُ شَيْئًا / *Sen daha önce en ufak, en küçük bir şey bile değildin... Yoktun yok!*” dercesine cümle olumsuz yapılırken fiilin sonundaki nûn harfi düşürülmüş, devamındaki “şey” kelimesi de nekre (el takısız, tenvinli) yapılmıştır. Olumsuz cümlede nekre (“el takısız” kelime) genelleme bildirir. (Siyâk-ı nefyde nekre umum ifade eder).¹⁷⁹ Mesela “وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً / *Onun hiçbir zaman herhangi bir eşi olmamıştır*”¹⁸⁰ gibi ayetlerde nekre kelimeler olumsuz bağlamda geldiği için genel (“bir” değil, “hiçbir”) anlam ifade ederler.¹⁸¹ Dolayısıyla hem nûnün hazfi hem de nekre kelime kullanılmak suretiyle Hz. Zekerîyyâ’ya adeta “*Sen akla hayale gelebilecek çok cüz’î bir şey değilken seni bile yarattım...*” denilmiştir.

Hz. Meryem ise bakire bir kız olduğundan Hz. İsa’ya hamile kalıp onu doğurmasını bir türlü aklı almamaktadır. Olayın alabildiğine imkânsızlaştırılması ve fiilin alabildiğine olumsuz yapılabilmesi için sonundaki nûn harfi bile hafzedilmiş, kısaca “*Ben hayatım boyunca asla iffetsiz, fahişe biri olmadım, olmam da... Böyle bir şeyi hayal etmek bile mümkün değildir*” demek istemiştir.

Aynı Meryem suresinde gerekli şartları taşıdığı halde bazı ayetlerde nûn hafzedilmemiştir. Mesela Hz. Zekerîyyâ’nın duası şöyle nakledilmiştir: “رَبِّ اِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاَسْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْئًا وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا / *Rabbim! Benden (vücudumdan), kemiklerim zayıfladı, saçım başım ağardı. Ve ben, Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbaht olmadım.*”¹⁸² Bir diğer ayette ise oğlu Hz. Yahya’dan bahisle şöyle denilmiştir: “وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا / *(Yahya)*

179 İbn Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminateddin, *Şerhu’l-Menâr fi’l-Usûli li İbni Melek*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.), 91-93; Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, İbn Kudame el-Makdisî, *Ravzatü’n-nâzır ve cennetü’l-münâzır fi usuli’l-fikh ala mezhebi’l-imam Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdülkerim b. Ali Nemle, (Riyad: Müessesetü’r-Reyyân, 2002/1423), 2:13; Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *Bahrü’l-muhit fi usuli’l-fikh*, (Kahire: Dâru’l-Kütübî, 1414/1994), 4: 149, 158-162.

180 Enâm 6/101. Ayrıca bk. Âl-i İmrân, 3/62; Nisâ, 4/36; Ahzab, 33/54; Kasas, 28/71.

181 el-Makdisî, *Ravzatü’n-nâzır ve cennetü’l-münâzır*, 2: 25-26, 28-31; Ahmed b. Ebû Saïd b. Abdullâh Leknevi Civen, *Nûru’l-envâr fi şerhi’l-Menar*, thk. Fethi Mevlan Abdülvahid el-Halid, Mahmud Ali Davud el-Ubeydi, Salim Hüseyin Timur eş-Şemerî, (Kerkük: Mektebetu Emir/ Dimaşk: Daru Nursabah, 2015), 1: 334-347.

182 Meryem 19/4.

Ana-babasına çok iyi davranırdı; o, isyankâr bir zorba değildi."¹⁸³ Kucağında Hz. İsa ile gelen Hz. Meryem'i karşılayan toplumun tepkisi de şu şekilde aktarılmıştır: "يَا أُخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ أَمْرًا سَوًّا وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَعِيًّا. / Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi."¹⁸⁴

Bu ayetlerde abartılacak bir durum yoktur. Bunlar akıl sahibi ve vicdanlı her insanın kabul edebileceği normal şeylerdir. Normal bir anlatımda Hz. Zekeriyâ "Ben sana dua etmekle asla bedbaht olmadım" demesi, Hz. Yahya'nın ana babasına iyi davranması, Hz. Meryem'in anne babasının iffetli olması zaten toplum tarafından kabul edilen şeylerdir. Bu konular akli zorlayacak, insanı hayrete düşürecek, inanılması zor ve ispatı güç meselelerden değildir. O yüzden nûn harfini düşürmeye, olayı iyice küçültmeye veya büyültmeye gerek duyulmamış, olduğu gibi anlatılmıştır.

Yukarıdaki ayetlerde Zekeriyâ'yı ikna etmek, tereddüdünü gidermek ve Hz. Meryem'in de karşısındaki o toplumu ikna edip inandırması çok kolay ve sıradan şeyler değildir. O yüzden ilgili ayetlerde eğer normal, abartısız bir anlatım söz konusu ise nûn sabit kalmış, ama "asla ve kat'a olmadı, kesinlikle değildir..." denilmek istendiğinde fiilin sonundaki hareke düştüğü gibi nûn harfi de düşürülmüş, mümkün olduğu kadar kelimenin lafzı küçültülmüştür. Mesela Meryem suresi 19/4. ayette Zekeriyâ'nın "Ben olmadım" demesiyle 20. ayette Hz. Meryem'in "Ben olmadım" dediği konu çok farklıdır. Zekeriyâ dua eder, olur veya olmaz. Bunda abartılacak bir durum söz konusu değildir. Olmazsa olmaz, hayati bir tehlike yoktur. O sadece bir arzusunu dile getirmiştir. Ancak Hz. Meryem "ben asla kötü bir kadın değilim, ben hayatımda asla azgın, yoldan sapmış bir taşkın olmadım, olamam da" derken "lem ekün" (لَمْ أَكُنْ) demeyip "lem eku" (لَمْ أَكْ) demiştir, yani asla ve asla olmadım, hiçbir alakam da yoktur... demek istemiştir.

Nahiv yönünden aynı şartları taşıdığı halde aynı surede yer alan "وَلَمْ يَمَسَّسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكْ بَعِيًّا / Bana hiçbir insan temas etmemiş ve ben asla kötü kadın da olmamışım."¹⁸⁵ ayetinde "nûn" harfi düşürüldüğü halde "وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ"

183 Meryem 19/14.

184 Meryem 19/28.

185 Meryem 19/20.

جَبَّارًا عَصِيًّا / “O, anasına babasına karşı iyi davranan bir kimse idi, baş kaldıran bir zorba değildi.”¹⁸⁶ ayetinde nûnun düşürülmemiş olması gramerin ötesinde belâgat ve beyân yönünden başka bir hikmetten kaynaklanmaktadır.

Hz. Meryem'in iffetine dair ayetin bahsettiği duruma uygun düşmesi için sanki nûnun hazfı fiilin zamansal uzunluğundan daha az olmuştur. “وَلَمْ يَأْكُ بِعِيًّا / *asla yolsuz/namussuz biri olmadım, olamam da...*” ifadesinde yolsuzluk ve fuhşiyat olayını inkâr etmeye uygun olarak nûn hazf edilmiştir. Yani Meryem'le alakalı herhangi bir yolsuzluk ne bildiniz ne de bileceksiniz. Çünkü onun hakkında böyle bir durumun olması bir yana, bu konu asla tasavvur bile edilemez. Kur'an-ı Kerim'de genelde icâz (sözü kısa tutup özlü anlatım) makamında nûn hazf edilir. Yine fiil alabildiğine bir durumu anlattığı zaman da abartılı bir kalıpla ifade edilir ve o zaman hazf daha mükemmel olur.”¹⁸⁷

4.2.2. “Daralma” Konusunda Nahl ve Neml Suresindeki Ayetlerin Mukayesesi

Bir konu alabildiğine zirve noktada gösterilip yok edilmek istenirse orada nun harfi hazfedilir. Eğer konu çok aşırı derecede vahim değilse kelimenin normal hali kullanılır, herhangi bir tahfife gidilmez.¹⁸⁸ Bunun için ayetlerin si-bak-siyak içinde (öncesiyle-sonrasıyla) değerlendirilmesi gerekir. Mesela Nahl suresinde bir ayette şöyle buyrulmuştur: “وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ” / “Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımını iledir. Onlardan dolayı kederlenme/mahzun olma, yaptıkları hilelerden dolayı da en ufak bir şekilde telaş edip darlanma.”¹⁸⁹

Neml suresinde ise benzer (lafzî müteşâbih) bir ayette şöyle buyrulmuştur: “وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ” / “Sen onlardan ötürü sakın üzülme ve onların kuracakları tuzaklardan dolayı asla tasalanma.”¹⁹⁰ Burada benzer iki ayetten birinde nûn düşmüş, diğerinde ise düşmemiş, sabit kalmıştır.

186 Meryem 19/14.

187 Ebû'l-Hasen Umrân el-Libbî, Mısır: 07/10/2015, Fetva No: 3698 Nolu Genel Fetva.

188 Zerkeşi, *el-Burbân*, 1: 404-407; Sâmerrâî, *Meâni'n-Nabv*, 1:231-232.

189 Nahl 16/127.

190 Neml 27/70.

Nahl suresindeki ayet Uhud şehitlerinin ardından Peygamberimiz'i (s.a.v.) teselli makamında geldiği için işi hafifletmek, hüznü ve kederi gidermek üzere kelime de hafifletilmiştir. Yani göğsünde en küçük bir daralma olmasın diye manaya uygun şekilde lafızda da hafifletme yapılmıştır.¹⁹¹

Neml suresinin konusu insanları yeryüzünde gezip dolaşmaya davet olup¹⁹² o kadar şiddetli sıkıntı, keder ve üzüntüyü içerecek bir durum olmadığından nûn harfinin düşürülmesine, kelimenin tahfifine gerek duyulmamıştır. Ayrıca Nahl suresinde nûn harfinin düşürülmesi az öncesindeki Hz. İbrahim'le ilgili şu ayete de uyum sağlamıştır: “إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا” / *İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder, tek başına bir ümmet, idi; hiçbir zaman Allah'a en ufak bir şekilde ortak koşanlardan da değildi.*”¹⁹³

Hz. İbrahim'in aslında şirkle, müşrikle alakası olmadığını bile söylemeye gerek yoktur. Ancak sırf onun soyundan geldiğini iddia eden ve onunla övünen Mekkelî müşriklere onun şükreden hanif bir kul olduğunu¹⁹⁴ ve asla müşriklerden olmadığını anlatmak için nûn harfi düşürülmüş, “*ve lem yeku*” (وَلَمْ يَكُ) denilmiştir. Yani burada iki sebepten ötürü “nûn” hafzedilmiştir:

a) Nahl sûresinin 120. ayetinde “وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ” ifadesi geçtiği için 16/127. ayetinde de buna uyum sağlanmış, “وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ” denilmiştir. Neml suresinde ise böyle bir durum söz konusu değildir.

b) Nahl sûresindeki bu ayet (16/127) Hz. Hamza'nın şehit edilmesi ve kendisine müsla yapıp organlarının parçalanması üzerine Hz. Peygamberi (s.a.v.) teselli etmek için indirilmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) bu olaya o ka-

191 Sâmerrâî, *Meâni'n-Nabv*, 1:231-232.

192 Neml suresinde bir önceki ayet (27/69) yeryüzünde dolaşp mücrimlerin sonunun nasıl olduğunu görüp ibret almayı öğütlemektedir. Öyle Uhud savaşındaki gibi can yakacak bir sıkıntı ve üzüntü söz konusu değildir.

193 Nahl 16/120.

194 Nitekim bir sonraki İsrâ suresinin giriş kısmında Hz. Nuh'un soyundan gelip üstün ırk (Sâmi Irkı) olduklarını iddia eden Yahudilere de aynı şekilde ta'rizde bulunulmuş (İsrâ 17/2-3), “mademki siz Hz. Nuh'un soyundan olduğunuzu iddia ediyorsunuz, o halde Hz. Nuh çokça şükreden bir kuldu, buyurun -iddia ettiğiniz-atanızın yolundan yürüyün!” denilmek istenmiştir. Bilgi için bk. Ahmet Nevfel, *Tefsîru Sûreti'l-İsrâ*, (Amman: Cemiyetu'l-Muhafezati ala'l-Kur'ân-ı Kerim, 1435/2014), 161-162.

dar üzülmüştür ki “kesinlikle aynısını yapacağım” diye yemin etmiştir. Bunun üzerine Allah (c.c.) sabrı tavsiye eden bu ayetleri indirmiş ve “وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ وَآصِبرْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ / *Sen sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı ile ve Allah içindir. Onlardan dolayı kederlenme/mahzun olma, yaptıkları hilelerden dolayı da en ufak bir şekilde telaş edip darlanma.*”¹⁹⁵ buyurmuştur.¹⁹⁶ Burada Hz. Peygamberi (s.a.v.) alabildiğine teselli etmek için kelimedeki nûn harfi hafzedilirken de mübalağa yapılmıştır. Neml sûresinde ise kelime normal duruma göre gelmiştir. Çünkü Nahl suresinde söz konusu olan hüzn Neml sûresinde yoktur.¹⁹⁷

4.2.3. “Şüpheye Düşme” Konusundaki Ayetlerin Mukayesesi

Burada örnek olarak ele alınacak ayetlerin metni ve meali şöyledir:

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابٌ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۗ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ ۗ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ۗ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ / *Rabb'in tarafından (gelmiş) açık bir delile dayanan ve kendisini Rabbinden bir şahidin izlediği, ayrıca kendisinden önce, bir önder ve bir rahmet olarak Musa'nın Kitab'ı (elinde) bulunan kimse (inkârcılar gibi) midir? Çünkü bunlar ona (Kur'an'a) inanırlar. Zümrelerden hangisi onu inkâr ederse işte cehennem ateşi onun varacağı yerdir, bundan en ufak bir şüphelen olmasın; zira bu, senin Rabb'in tarafından bildirilmiş gerçektir; fakat insanların çoğu inanmazlar.*”¹⁹⁸

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ. / *Şu bir gerçektir ki, sana verdiğimiz gibi Mûsâ'ya da kitap vermiş (sana vahyettiğimiz gibi ona da vah-*

195 Nahl 16/127.

196 Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyunül-ekavil fi vücuhi't-tevil = el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhi't-tevil*, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1987/1407), 2:644-645; İbn Kesir, *Ebu'l-Fida İsmail ibn Ömer, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk.: Samî ibn Muhammed es-Selame, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 4:613-615.

197 Kirmânî, Ebü'l-Kâsım Burhaneddin Tacülkurra Mahmûd b. Hamza Kirmânî (505/1110), *Esrârü't-Tekrâr fi'l-Kur'an/el-Burbân fi Müteşâbibi'l-Kur'an limâ fihî mine'l-Hücceti ve'l-Beyân*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 163; Sâmerrâi, *et-Ta'biru'l-Kur'ani*, 95-96.

198 Hûd 11/17.

yetmiş)tik. *Dolayısıyla onun da böyle bir vahiy aldığından hiç tereddüdüün olmasın (Sen ona kavuşacağından şüphe etme). Biz ona verdiğimiz kitabı, İsrailoğullarına rehber kıldık. Onlar sabrettiği ve âyetlerimize kesin olarak inandıkları müddetçe, biz, emir ve irşadımızla onlardan doğru yolu gösteren önderler tayin ettik.*¹⁹⁹

Hûd 11/17. âyette “nûn” harfi hazf edilmiş, “فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةٍ مِنْهُ” denilmiş, Secde 32/23. âyette ise “nûn” harfi sabit tutulmuş, “فَلَا تَكُنْ فِي مَرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ” denilmiştir. Çünkü iki ayetin bağlamı farklıdır. Birinci ayet, Peygamberimiz’in (s.a.v.) gönlünü yatıştırmak, onun şek ve şüphe etmesini yasaklamaktadır. Söze Hz. Peygamberin Rabbinden bir belge üzerinde olmasıyla başlanılmış, sonra Rabbinden bir şahidin kendisini izlediği söylenmiş, sonra kendinden önceki Hz. Musa’nın kitabı da delil olarak gösterilmiş, ayetin sonu da “O, Rabbinden bir haktır” denilmiştir. İşte bu bağlamda en ufak bir şüphe kalmasın diye “فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةٍ مِنْهُ / Bu konuya dair en ufak bir şüphe içinde olma” denilmiştir. Diğer ayette ise -bunun aksine- bu ayette yer alan gerekçeler bulunmamaktadır.

Birinci ayet (Hûd 11/17) her yönüyle, Peygamberimiz (s.a.v.) ve Kur’an-ı Kerim’in hak olduğunu ispata yönelik olduğundan en ufak bir şüpheyi bile akla getirmemek için orada *nûn* hazfedilmiş, iş hafifletilmiştir. İkinci ayet (Secde 32/23-24) ise tamamen Tevrat ve İsrailoğullarıyla alakalı olduğu için durum o kadar vahim değildir ve *nûn* harfinin düşürülmesine gerek duyulmamıştır.²⁰⁰ Ayrıca Hûd suresinin son kısmında da yine *nûn* düşürülmüş ve “فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوفِقُوهُمْ” *“Bu putperestlerin taptıklarının batıl olduğunda şüphelen olmasın; daha önce babalarının tapmış oldukları gibi onlar da taparlar. Onlara paylarını şüphesiz eksiksiz olarak ödeyeceğiz.”*²⁰¹ denilmiştir. Böylece sure içinde de lafzî bir uyum sağlanmıştır.²⁰²

199 Secde 32/23-24.

200 Sâmerrâî, *et-Tabîru’l-Kur’anî*, 96-97.

201 Hûd 11/109.

202 Hatîb el-İşkâfî, *Dürratu’l-Tenzîl ve Gurratu’l-Tevîl*, thk. Muhammed Mustafa Aydın, (Mekke: Câmîatu Ummi’l-Kurâ, 1422/2001), 1: 1068-1073.

4.2.4. Müddessir ve Kıyamet Surelerinde “Nûn” Harfinin Hazfine Örnekler

Aşağıdaki ayetlerde de “Nûn” harfi hazfedilmiştir. Müddessir suresindeki ayetler şöyledir:

“قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ. وَلَمْ نَكُ نَطْعُمُ الْمَسْكِينِ. / Onlar şöyle dediler: ‘Biz asla namaz kılanlardan değildik, asla fakirleri de doyurmaz, yedirmezdik.’”²⁰³

Bu ayetlerde “Asla namaz kılanlardan değildik...” derken ne Rabbimize ibadet ederdik ne de kendi cinsimizden olan mahlûkata iyi davranırdık yani Müslümanlığın gereklerini yapmazdık denilmiştir.²⁰⁴ Yani “Bizim namazla ve kılanlarla asla işimiz olmazdı” demektir. Dikkat edilirse olumsuz cümle kurmak için mazi formunda “değildik/mâ kunnâ” (مَا كُنَّا) denilmemiş, onun yerine muzari formu “lem neku” (لَمْ نَكُنْ) denilmiştir. Ancak oradan da “nûn” harfi hazfedilerek “lem neku” (لَمْ نَكُ) denilmiştir. Yani hiç mi hiç işimiz olmadı, olamazdı da denilmek istenmiş ve olumsuzluk yönünde alabildiğine bir abartma yapılmıştır. “Namaz kılan değildik” demek yerine “Asla namaz kılanlardan değildik” denilmiş, “min” edatıyla da alaka daha da uzaklaştırılmıştır. Ancak fiil olumsuz yapılırken nûnu da düşürülerek hiçbir alakanın olmadığı da vurgulanmıştır. Yine “لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ. وَلَمْ نَكُ نَطْعُمُ الْمَسْكِينِ. / Biz asla namaz kılanlardan değildik, asla fakirleri de doyurmaz, yedirmezdik.”²⁰⁵ ayetlerinde geçmişteki bir durum anlatılırken “lem” ve muzari fiil ile olumsuz yapılmıştır. Çünkü muzari tekrar ve yenilenmeyi göstermektedir. Ayette söz konusu olan namaz kılmak ve fakirleri doyurmak da her an yenilenmesi, tekrar edilmesi gereken bir durumdur.²⁰⁶

Kıyame suresinde de şöyle buyrulmuştur: “أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُُمْتَى. ثُمَّ / “O, (döl yatağına) akıtılan meninin içinden (yok denecek derecede ufak) bir nutfе (sperm) değil miydi? Sonra bu, alaka (aşılanmış yumurta) olmuş, derken Allah onu (insan biçiminde) yaratıp şekillendirmişti.”²⁰⁷

203 Müddessir 74/43-44.

204 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 8:273.

205 Müddessir 74/43-44.

206 Sâmer râî, *Meâni'n-Nabv*, 4: 196.

207 Kıyame 75/37-38.

Buradaki konuda da nutfe zaten küçücük, görülmeyen ve değersiz bir şeydir. Nekre/belirsiz kılınarak iyice değersizleştirilmiştir. Olumsuz cümlede daha da genelleştirilip “asla, hiç mi hiç” anlamı kazanmıştır. “Atılan herhangi bir meniden...” ifadesiyle insanın maddî yönüyle aslının değersiz bir hiç olduğu çok keskin bir şekilde vurgulanmıştır. Nûnun düşürülmesi ise hiçlik makamında fiile daha bir abartı katmıştır. Oysaki olumlu cümlede “*Sonra o bir alaka oldu* / *ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً*” denilirken olumsuz cümlede “*mâ kâne*” (مَا كَانَ) denilmeyip, onun yerine muzari formu “*lem yekun*” (لَمْ يَكُنْ) denilmiştir. Ancak oradan da “*nûn*” harfi hafzedilerek “*lem yeku*” (لَمْ يَكُ) denilmiştir. Yani yokluk makamında bir hiçti ve sonradan ilahî irade ile varlık âlemine çıkıp şekil aldı denilmiştir.

Burada söz konusu şeyin başlangıcının alabildiğine küçük ve değersiz olduğuna dikkat çekmek için filin sonundaki nûn (lâmu'l-fil) hafzedilmiş, sonra o şeyden gelişip artarak Allah'ın (c.c.) dışında hiç kimsenin bilemeyeceği bir şekle varacağı bildirilmiştir. Örneğin “*O, (döl yatağına) akıtılan meninin içinden (yok denecek derecede ufak) bir nutfe (sperm) değil miydi?*”²⁰⁸ ayetinde insanın başlangıçta ne kadar basit ve değersiz bir şey olduğuna dikkat çekmek için nûn hafzedilmiştir. Öyle ki kendi kendini bile kavrayamazken sonra çeşitli aşamalar geçirip varlık âlemine yükselir, “*Bir de bakarsın ki apaçık bir hasım kesilir*”²⁰⁹ Oysaki o varlığı eksik bir nutfe idi ve böylece vardığı her aşama bir sonrakine göre eksik idi. Onun dünyadaki bütün varlığı da ahiretteki varlığına göre eksiktir. Nitekim ayette “*وَإِنَّ أَلْدَارَ وَالْحَيَوَانَ* / *أَلْأَحْرَةَ لَهِيَ أَلْحَيَوَانُ* / *Asıl hayat ahiret yurdundaki hayattır.*”²¹⁰ buyrulmuştur.²¹¹

4.2.5. Lokman Suresinde “Nûn” Harfinin Hazfine ve İspatına Örnekler

Yine Lokman suresinde yer alan şu ayetteki iki kelime de nûnun hazfi ve sübûtu açısından dikkat çekmektedir: “*يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنِ* / *(Lokmân,* / *فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ*

208 Kıyame 75/37.

209 Yasin 36/77.

210 Ankebut 29/64.

211 Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 407.

öğütlerine şöyle devam etti:) “Yavrucuğum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında (çok azıcık, küçük bir şeycik) olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”²¹² Bu ayette kâne'nin birinci muzarisinden nûn hafzedilirken ikincisinden hafzedilmemiştir. Birinci fiilde habbenin mekânı bile zikredilmemiş, yani o kadar küçücük bir şey olup mekânı bile olmayan böyle pek az ufacık bir şey olsa... demektir. Ancak ikincisinde bir kaya içinde, göklerde veya yerde bir mekân tutacak şeyden bahsedildiği için birinciye göre daha mükemmeldir ve orada nûn hafzedilmemiştir.²¹³

Buna benzer bazı ayetlerde nûn harfinin hafzedilip edilmemesine dair şu ayetler de incelenebilir:

“وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يَضَاعِفَهَا / En ufak bir iyilik olsa (Allah) onu kat kat artırır.”²¹⁴ ayetinde şuna dikkat çekilmek istenmiştir: O iyiliğin miktarı ne kadar küçük ve basit olursa olsun ona göre bir artışı olacaktır. Yine “أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ” / Size, belgelerle (apaçık ayetlerle/mucizelerle) peygamberleriniz gelmemiş miydi?²¹⁵ ayetinde de böyledir. Peygamberler onlara, akla ve düşünceye dokunabilecek derecede başlangıç seviyesinin en altında en iyi anlayabilecekleri bir beyan ile gelmiş, onları cehaletin en alt mertebesinde alıp ilim ve kesin bilginin en üst düzeyine çıkarmıştır. Yani bu ayetlerde konu anlatılırken mübalağa yapılmış, “kâne” fiilinin muzarisinden “nûn” harfi hafzedilmiştir. Ancak şu ayette durum farklıdır: “أَلَمْ تَكُنْ أَتَيْتَنِي تَتْلَىٰ عَلَيَّكُمْ” / Ayetlerim size okunmuyormuydu?²¹⁶ Burada ayetlerin okunuyor olması, oluşumu olgunlaşmış ve tamamlanmış normal bir durumdur. Yine “أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَسِعَةً فَتَهَاجِرُوا فِيهَا” / Allah'ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!²¹⁷ ayetinde de yeryüzü mükemmel ve yeterli olup hicret için şartlar uygun olduğu için nûn hafzedilmemiştir. Şu ayette de durum böyledir: “لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ” /

212 Lokman 31/16.

213 <https://pulpit.alwatanvoice.com> › content › print, في اللمة البيانية في حذف نون “تكن” في قوله تعالى “ولا تك في ... 2-3” <https://albayanalqurany.com/clause>.

214 Nisa 4/40.

215 Mu'min 40/50.

216 Muminun 23/105.

217 Nisa 4/97.

*Kitap ehlinden olan kafirler vazgeçecek değillerdi.*²¹⁸ Burada da onların bu yüksek gayeye (İslam'a) doğru ayrılmayacakları ve apaçık belge gelene kadar şirklerinden kopmayacakları kesinleşmiş bir şeydir.

Şu ayette ise durum farklıdır ve “nûn” harfi düşürülmüştür: “فَلَمْ يَكُ / يَنْفَعُهُمْ إِيْمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا / Bizim şiddetli azabımızı gördüklerinde inanmaları kendilerine en küçük bir fayda sağlamadı.”²¹⁹ Burada onların imanları aslı olmayacak kadar en ufak bir fayda vermeyecek derecede yok sayılmıştır.²²⁰

Sonuç

Nüzulünden günümüze Kur'an'ın tamamı açıklanıp tefsîr edilebildiği gibi bir sûresi, içinde geçen herhangi bir konu veya bir ayeti de açıklanabilmiştir. Ancak Kur'an'ın tamamı veya bir bölümü açıklanırken bütününden ve parçalarının birbiriyle alakasından haberdar olunmazsa istenilen gayenin elde edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Çünkü Kur'an; beşeri bir tasarımın ürünü olmadığı gibi aynı konuyu ilgilendiren tüm ayetlerin bir arada derlenip yazıldığı bir kitap da değildir. Onun kendine has amaçları doğrultusunda ayetleri, farklı surelerin farklı bölümlerine yerleştirilmiş, aynı konu benzer veya farklı lafızlarla farklı pasajlarda yer alabilmiştir.

Arapça ve edebî bir kitap olan Kur'an-ı Kerîm'de olumlu isim veya fiil cümlesi kullanılabildiği gibi olumsuz cümle kalıpları da kullanılmıştır. Ancak zengin bir dil olan Arapça'da olumsuzluk edatları da çeşitlilik arz etmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de edebî bir zenginlik olarak makama ve mukteza-i hale (durumun gereğine) göre uygun bir ifade seçilmiştir. Bazen Türkçemizde “yapmadı, etmedi, kılmadı, olmadı, edinmedi” vb. olumsuzluklar sadece fiile eklenen tek bir “ma-me” ekiyle yapılırken, Arapça'da bu ifade çok daha değişik şekillerde ifade edilmiştir. Ancak derinlemesine ve etraflıca incelendiği zaman eş anlamlı zannedilen bu durumun, aslında bazı farklı anlamlar barındırdığı anlaşılmıştır. Çeşitli terkiplerin oluşumuna müsait olan Arapça'da bazen “lâ” bazen de “mâ” olumsuzluk edatı kullanılırken, bazen de bunların birleşimin-

218 Beyyine 98/1.

219 Mu'min 40/85.

220 Zerkeşi, *el-Burhan*, 1: 407-408; Sâmerrâi, Fâdıl Sâlih, *et-Ta'biru'l-Kur'ani*, 97-98.

den meydana gelen ve farklı anlamlar içeren “lem” ve “lemmâ” gibi kelimeler/ edatlar kullanılmıştır.

Arapça'da gerek “lâ”, gerekse “mâ” edatının farklı anlam ve görevleri olmakla birlikte daha çok olumsuzluk anlamı için kullanılmışlardır. “Lâ” edatı daha çok geniş ve gelecek zamanın olumsuzu için kullanılırken “mâ” edatı daha çok şimdiki zaman ve hale yakın mazinin olumsuzu için kullanılmıştır. Muzari fiilin başına gelip manayı olumsuz maziye çeviren “lem” edatı ile mâzi fiilin başına gelip manayı olumsuz maziye çeviren “mâ” edatı ilk bakışta eş anlamlı gibi zannedilseler de kullanım alanları ve anlamları açısından aralarında bazı farkların olduğu görülmüştür. Yine “lem” ve “lemmâ” edatlarının her ikisi de muzarinin başına gelip sonunu cizm ederek manayı olumsuz maziye çevirmekle birlikte bunların da fiile farklı olumsuzluk anlamı kattıkları anlaşılmıştır. Harflerin ve hareketlerin sayısı arttıkça manada da ilave bir artış meydana geldiği için “lem” ve “mâ” edatlarının birleşiminden meydana gelen “lemmâ” edatı daha sürekli bir olumsuzluk anlamı kazanmıştır. Yine “lâ” ve “len” edatlarının her ikisi de istikbâle yönelik olumsuzluk anlamı katmasına rağmen ayetlerdeki bağlamında “len” edatının daha kesin ve pekiştirmeli bir olumsuzluk anlamı kattığı görülmüştür.

Kullanılan edatların manaya etkisi olduğu gibi edattan sonra gelen fiilin mazi veya muzari formu da manaya etkisi bakımından önemlidir. “Mâ kâne” gibi olumsuz mazi ifadeler daha çok ya bir soru veya bir iddiaya cevap niteliğinde kullanılırken “lem yekûn” gibi ifadeler doğrudan bilgi verme amaçlı kullanılmışlardır. Ayrıca bunların ifade ettiği zaman ve süreç açısından da ayetlerdeki anlamlarının farklılık arz ettiği anlaşılmıştır. “Mâ kâne” şeklindeki menfi mazi geçmişin belirli bir anını tanımlarken, “lem yekun” tarzındaki muzari kalıbıyla oluşturulmuş menfi mazi ise daha geniş bir süreyi içine almaktadır. Muzari formundan “nûn” harfinin hafzedilmesi ise olumsuz sayılan olayın ve yok denilen şeyin daha ileri bir boyutunu, hiç denecek kadar olmadığını, en küçük bir tezahürünün bile meydana gelmediğini ifade ettiği anlaşılmıştır. Ayetler incelendiği zaman benzer konuların anlatıldığı ve eş anlamlı gibi zannedilen “mâ kâne” ve “lem yekûn” gibi ifadeler farklı sibat ve siyaka (bağlamına) göre farklı anlamlar içerdiği görülmüştür. Böylece aynı konu tekrara düşülmeden benzer ifadelerle fakat bazı nüanslarla anlatılmıştır.

Kur'an'daki lafız ve cümlelerin dizilişinde ahenge dikkat edilirken mana gözden kaçırılmadığı gibi manayı ifade etmek uğruna da ifade güzelliği ihlal edilmemiştir. Ayrıca bir ayetin ifade ettiği konu lafız ve anlam itibarıyla içinde bulunduğu surenin genel muhtevasına ya da önünde ve sonundaki ayetlere göre de farklı şekillerde ifade edilmiştir. İşte bu çalışmada bazı örnek ayetler incelendikten sonra bir kez daha “Bu kitap (Kur'an-ı Kerim), Allah (c.c.) tarafından gelmiş, eşsiz ve muciz edebî bir kitap olup onun bir benzeri yaratılmışlar tarafından asla meydana getirilemeyeceği, mahlukatın akıl, bilgi ve ferasetiyle böyle bir eser tanzim edilemeyeceği” söylenebilir. Ancak bu çalışmada sunulanlar deryadan bir katre misalidir. Bugüne kadar yazılan eserlere ilaveten bu konuda daha pek çok ilim erbabı nice faydalı eserler meydana getirebilir. Çünkü Kur'an; harikaları hiçbir zaman tükenmeyen ve okunup incelemekle eskimeyen edebî ve ebedî mucize bir kitaptır.

Kaynakça

- Abdülkâki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfaz el-Kur'an el-Kerim*. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1364/1945.
- Ahmetoğlu, Abdullah. *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfaz el-Kur'an el-Kerim*, abdullahahmetoglu@hotmail.com www.hayran.cjb.net.
- Akbaş, Fatih. *Kısmi Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2020.
- el-Ânî, Abdulkadir b. Molla Huveyş es-Seyyid Mahmûd Âlu Ğâzi. *Tefsîru Beyâni'l-Me'âni*. Dımaşk: Matabaatu't-Terakkî, 1382/1965.
- Avde Halil Ebû Avde, *Şevâhid fi'l-İ'câzi'l-Kur'ani*. Ammân: Dâru Ammâr, 1419/1998.
- el-Cürmî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'an*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1422/2001.
- Dirâz, Muhammed b. Abdullah. *en-Nebeü'l-'Azîm Nazarâtün Cedidetün fi'l-Kur'ani'l-Kerim*. thk. Ahmed Mustafa Fadliyye. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1426/2005.
- el-Ğirnatî, Ebû Cafer Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî. *Milâkü't-Tevîli'l-Kâti' bi-zevi'l-İlhâdi ve't-Tâtil fi Tevcihi'l-Müteşâbihî'l-Lafzi min Âyi't-Tenzil*. thk. Mahmûd Kamil Ahmed. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1985/1405.
- el-Halidî, Salah Abdülfettah. *el-Beyân fi'l-İ'câzi'l-Kur'an*. Amman: Dâru Ammâr, 1429/2008.
- el-Halidî, Salah Abdülfettah. *et-Tefsîrül-mevzui beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbik*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 2001/1422.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâi. Beyrut: Daru ve Meketebetü'l-Hilal, 1408/1988.
- Hasan, Abbas. *en-Nabvu'l-Vâfi*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Heyet. *el-Mevsiatu'l-Kur'aniyyetu'l-Mutabassisa*. Mısır: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şüni'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- <https://pulpit.alwatanvoice.com> › content › print, “ ”
- 2-3 ... ”; <https://albayanalqurany.com/clause>.

<https://www.m-a-arabia.com/vb/showthread.php?p=21538>; <http://www.alfaseeh.com/vb/archive/index.php/t-14738.html> / Fetva komisyonu: Abdurrahman Büderi', Muhammed Cemal Sakar, Abdulaziz b. Ali el-Harbi, Fetva no: 669.

<https://www.raya.com.tr/2021/07/30/>; <https://albayanalqurany.com/clause/>; |
<https://tadarcom.com/eloquence>)

İbn Akil, Abdullah b. Abdurrahman el-Hemedânî. *Şerhu İbn Akil alâ Elfiyeti İbni Mâlik*. thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Kahire: Dâru't-Türâs, 1400/1980.

İbn Cema, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. İbrahim b. Sadullah Kinân Hamevi Bedruddin el-Kinânî Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Sâdullah. *Keşfü'l-Meânî fi'l-Müesâbibi mine'l-Mesâni*. thk.: Abdül-Cevâd Halef. Karaçi: Dirasatî'l-İslâmiyye, 1410/1990.

İbn Kâsım, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî el-Kahtânî el-Hanbelî en-Necdî. *Hâşiyetü Mukaddimetü'l-Tefsîr*. neşr y.y., 1410/1990.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail ibn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk.: Samî ibn Muhammed es-Selame. Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999.

İbn Kudame el-Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed. *Ravzatü'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir fi usulî'l-fıkıh ala mezhebi'l-imam Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdülkerim b. Ali Nemle. Riyad: Müessesetü'r-Reyyân, 2002/1423.

İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah. *Elfiyetü İbni Mâlik*. ys: Dâru't-Teâvun, ty.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1993.

İbn Melek, İzzeddin Abdülâtîf b. Abdülaziz b. Eminateddin. *Şerhu'l-Menâr fi'l-Usûli İbni Melek*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.

İbn Yâiş, Ebü'l-Beka Muvaffakuddin Yâiş b. Ali b. Yâiş el-Esedî. *Şerhu'l-Mufasssal*, thk. İmil Bedî' Yakub. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.

İbnü'ş-Şecerî, *el-Emâli*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1413/1992.

el-İsfehânî, Râğîb. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*. İstanbul: Kahraman Yayınevi, 1986.

el-İskâfî, Hatîb. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-İsbehânî. *Dürratü'l-Tenzîl ve Ğurratü'l-Tevîl*. thk.: Muhammed Mustafa Aydın. Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1422/2001.

el-Kâsımî, Muhammed Cemaluddin. *Mehâsinü'l-Tevîl*. thk. Bâsil Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.

Kemal, Muhtar Şakir. *Kur'an'ı Düşünmenin Gerekliliği ve Yöntemi*. çev. Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.

Kılıç, Hulûsi. "Belâgat", DİA. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1992.

Kirmânî, Ebü'l-Kâsım Burhaneddin Tacülkurra Mahmûd b. Hamza. *Esrâru't-Tekrâr fi'l-Kur'an/el-Burhân fi Müteşâbibi'l-Kur'an limâ fihî mine'l-Hücceti ve'l-Beyân*. thk. Abdülkadir Ahmed Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.

el-Kitabu'l-Mukaddes, el-'Abdu'l-Kadîm vel-'Abdu'l-Cedid. Kahire: Dâru'l- Kitabu'l-Mukaddes, 2009.

Leknevî Civen, Ahmed b. Ebû Saîd b. Abdullah. *Nûru'l-envâr fi şerhi'l-Menar*. thk. Fethi Mevlan Abdülvahid el-Halid, Mahmud Ali Davud el-Ubeydi, Salim Hüseyin Timur eş-Şemeri. Kerkük: Mektebetu Emir/ Dımaşk: Daru Nursabah, 2015.

el-Libbî, Ebü'l-Hasen Umrân. Mısır: 07/10/2015, Fetva No: 3698 Nolu Genel Fetva.

Nevfel, Ahmet. *Tefsîru Sûreti'l-İsrâ*. Amman: Cemiyetu'l-Muhafezatî alâ'l-Kur'an-ı Kerîm, 1435/2014.

er-Râfî, Mustafa Sâdik. *İ'câzu'l-Kur'an ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 2005.

er-Râzî, Fahrüddin, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer. *Mefatihü'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.

Sâfî, Mahmud b. Abdurrahim. *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'an-ı Kerîm*. Dımaşk: Dâru'r-Raşîd, 1418/1997.

Sâid Havva. *el-Esâs fi'l-Tefsîr*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424/2003.

es-Sâmerrâî, Muhammed Fâdil Sâlih. *Dirâsetu'l-Müteşâbühu'l-Lafzî min Âyi't-Tenzil fî Kitaâbi Melâki't-Tevîl*. Ammân: Dâru Ammâr, 2011.

es-Sâmerrâî, Muhammed Fâdil Sâlih. *et-Tâbiru'l-Kur'ânî*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1439/2018.

es-Sâmerrâî, Muhammed Fâdil Sâlih. *Meâni'n-Nabv*. Amman: Dâru'l-Fikr, 1420/2000.

es-Sekkâkî, Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. thk. Naïm Zarzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.

Sibeveyhi, Ebû Bişr, Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kıtab*. thk. Muhammed Kâzım el-Bekkâî. Beyrut: Mektebetü Zeynî'l-Hukûkiyye ve'l-Edebiyye 1435/2015.

es-Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüdin. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahîm. Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme, 1394/1974.

es-Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüdin. *Mu'teraku'l-Ekrân fî İcâzi'l-Kur'an/ İcâzu'l-Kur'an ve Mu'teraku'l-Ekrân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988.

eş-Şankitî, Muhammed el-Emîn. *Edvâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*. Riyâd: Dâru 'Atâati'l-İlm/Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1441/2019.

Talu, Mehmet. *Nahiv İlmi*. İstanbul: yy., 1992.

Talu, Mehmet. *Sarf İlmi*. İstanbul: yy., 1992.

et-Tayyâr, Müsâid b. Süleyman b. Nasır. *Envâu't-Tasnif el-Müteallikatu bi Tefsiri'l-Kur'an-ı Kerim*. Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1434/2013.

Uzun, Tacettin vd. *Anlatımlı Belağat*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2008.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahîm b. es-Seriyyi. *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*. thk. Abdulcelil Abduhu Şelebî. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988.

ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhî't-tevîl = el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhî't-tevîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1987/1407.

_____. *el-Mufassal fî San'ati'l-İ'râb*. thk. Ali b. Müllham. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.

ez-Zerkeşi, Bedreddin. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahîm. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957.

ez-Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh. *Bahrü'l-mubît fî usulî'l-fıkḥ*. Kâhire: Dâru'l-Kütübî, 1414/1994.

ez-Zurkânî, M. Abdülâzîm. *Kur'an İlimleri Menâbilu'l-İrfân Tercümesi*. trc. Halil Aldemir- Ramazan Şahan. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.